

‘Alleenstaand, maar niet moederziel alleen’

Een onderzoek naar de invloed van informele sociale steun op de mate van opvoedstress van alleenstaande moeders

Drs. Eva Blaauw, 3440583

Master Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken

Pedagogische Wetenschappen

Universiteit Utrecht, juni 2011

Stage- en thesidozent Prof. Dr. Micha De Winter

Stagebegeleidster Dr. Mireille Gemmeke

Samenvatting

Op basis van de assumptie dat alleenstaande moeders gebaat zijn bij een sociaal netwerk dat in hoge mate sociale steun genereert als buffer voor opvoedstress, is in dit onderzoek getest of informele sociale steun van invloed is op de mate van opvoedstress bij alleenstaande moeders. Hiervoor zijn de gegevens van 326 alleenstaande moeders geanalyseerd, deze data waren afkomstig uit de dataset 'Opvoeden in Nederland' van het SCP (2011).

De resultaten laten zien dat alleenstaande moeders meer opvoedstress ervaren dan samenwonende moeders, echter de hypothese dat een hoge mate van sociale steun de mate van opvoedstress kan verminderen is niet juist gebleken. Sterker nog, het verband is omgekeerd: hoe meer emotionele steun alleenstaande moeders ontvangen, hoe meer opvoedstress zij ervaren. Praktische steun bleek niet van invloed te zijn op de mate van opvoedstress en er is ook geen interactie-effect met inkomen gevonden. Een mogelijke verklaring voor de omgekeerde relatie tussen emotionele steun en opvoedstress, is dat moeders die meer opvoedstress ervaren eerder actief op zoek gaan naar sociale steun uit hun netwerk. Dit vereist echter persoonlijke coping bronnen, zoals assertiviteit, waarover niet alle alleenstaande moeders beschikken. Wat precies de invloed is van persoonlijke coping bronnen, zou vervolgonderzoek moeten uitwijzen. Verdere analyses hebben uitgewezen dat een goede relatie met de eigen ouders de opvoedstress van alleenstaande moeders wel kan verminderen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat ouders in veel gevallen fungeren als een soort vangnet voor hun kinderen, waardoor zij het gevoel hebben hier altijd op terug te kunnen vallen. Dit onderzoek levert een drietal praktische beleidsimplicaties op:

1. Richt je in opvoedingsondersteuning op ontmoeting en niet per se op opvoed-gerelateerde zaken;
2. Zet in op een versterking van persoonlijke coping bronnen van alleenstaande moeders;
3. Stimuleer en faciliteer intergenerationeel (ouder)contact: Verbeter deze relaties waar mogelijk en werk aan een beter imago en meer gemende generatieactiviteiten.

Vervolgonderzoek zou zich, naast onderzoek naar de invloed van persoonlijke coping bronnen, kunnen richten op de specifieke behoeftes in sociaal contact van alleenstaande moeders.

Abstract

Drawing on the assumption that single mothers can benefit highly from a social network that functions as a buffer for parenting-stress, it is tested in this research whether informal social support influences the levels of parenting-stress of single mothers. Data from 326 single mothers were analyzed, stemming from a larger sample called 'Opvoeden in Nederland', which was conducted by the SCP.

The results show that single mothers experience more parenting-stress than cohabiting mothers, however the hypothesis that high levels of social support decrease the levels of parenting-stress was not supported. Indeed, the relation is reversed: Higher levels of emotional support are associated with higher levels of parenting-stress. Practical support did not influence the levels of parenting-stress, just as there was no interaction effect of income. A possible explanation for the reversed relation between emotional support and parenting-stress is that mothers who experience higher levels of stress are more likely to actively seek emotional support from their social network. Nevertheless, this demands certain personal coping resources, such as assertiveness, which not all single mothers have at their disposal. Future research should determine the exact influence of personal coping resources.

Further analyses indicated that a good and satisfying relationship with one's parents is indeed associated with lower levels of parenting-stress of single mothers. A possible explanation for this positive relation is that parents function as a kind of safety net, which allows single mothers to feel that they can fall back on their parents. Three practical policy implications are made:

1. The primary focus of parenting support should make a shift from pure parenting issues to building good qualitative relationships between parents;
2. Special attention is needed for the reinforcement of personal coping resources of single mothers;
3. Intergenerational interactions (with parents and others) should be stimulated and facilitated. Improve these relationships if possible and work on the image and possibilities of inter-generational activities.

Future research, apart from research on the influence of personal coping resources, should focus on the specific needs in social relations of single mothers.

1. Inleiding

Het opvoeden van kinderen is geen sinecure. Het ouderschap is een veelomvattende en veeleisende taak, waarbij je 24 uur per dag, 7 dagen per week verantwoordelijk bent. En hoewel het ouderschap voor veel ouders voornamelijk een bron voor vreugde en geluk vormt, ervaart iedere ouder in meer of mindere mate opvoedstress (Crnic & Low, 2002). Deze stress hoeft niet noodzakelijk veroorzaakt te worden door ingrijpende levensgebeurtenissen (zoals het overlijden van een familielid, een ontslag of een scheiding) of chronische stressors (zoals een ziek kind of armoede). Gewone, alledaagse opvoedingssituaties kunnen al voedingsbodem genoeg bieden (Crnic & Low, 2002).

Of ouders nadelige gevolgen ondervinden van opvoedstress hangt af van een aantal zaken, in de eerste plaats de persoonlijke coping mechanismen van de ouder (Deater-Deckard, 1998; Matheny & Curlette, 2010; Suzuki, 2010; Thoits 1995). Daarnaast spelen ook zaken als kindfactoren en structurele omgevingsfactoren een rol (Deater-Deckard, 1998; Suzuki, 2010). In de wetenschap is ook het belang van het informele sociale netwerk veelvuldig onderkend (zie bijvoorbeeld Sarason, Sarason & Pierce, 1990). Deze sociale netwerken kunnen fungeren als een sociale coping bron, doordat ze sociale steun bieden. Hierdoor kan opvoedstress door ouders beter het hoofd geboden worden (Andresen & Telleen, 1992; Belsky, 1984; Cohen & Wills, 1985; Kotchick, Dorsey & Heller, 2005; Leseman & Doolaard, 2008).

Een van de belangrijkste sociale steunbronnen voor vrouwen vormt de medeopvoedende, thuiswonende partner (Beach, Fincham, Katz & Bradbury, 1996; Belsky, 1984; Belsky & Vondra, 1989; Brolin Laftman, 2009; Cohen & Wills, 1985; Suzuki, 2010). In het geval van alleenstaande moeders met thuiswonende kinderen is deze steunbron niet voor handen. Daarnaast staan zij in veel gevallen grotendeels alleen voor de dagelijkse opvoeding van de kinderen (Van Egten et al., 2008; Milardo, 1987; Molina, 2000; Ravanera & Rajulton, 2010). Omdat alleenstaande moeders hierdoor een grotere opvoedingstaak hebben dan samenwonende moeders en omdat zij ook vaak buitenshuis werken, is de kans op opvoedstress niet alleen groter, maar blijft er ook minder tijd over om te investeren in het sociale netwerk (Kalmijn & Broese van Groenou, 2005; Milardo, 1987; Offer & Schneider, 2007). Daarnaast is bekend uit de literatuur dat alleenstaande moeders na het beëindigen van de relatie vaak een aantal vrienden kwijtraken, in het bijzonder gezamenlijke vrienden van de ex-partner (Lesley & Grady, 1985; Milardo, 1987; Terhell, Broese van Groenou & Van Tilburg, 2004).

Hoewel het alleenstaand moederschap dus lijkt te leiden tot meer opvoedstress en een verschaald informeel sociaal netwerk, betreft dit juist een groep die het informele sociale netwerk hard nodig heeft door afwezigheid van de partner als steunbron. In een maatschappij waar gemiddeld 1 op de 3 huwelijken of relaties strandt¹, is het eenoudergezin een steeds vaker voorkomende familieform (BrolinLaftman, 2009; De Graaf, 2011; Van Egten et al., 2008). Nederland telt op dit moment 486.000

¹ Uit de meeste recente cijfers van het CBS blijkt dat gemiddeld 1 op de 4 huwelijken strandt, hier is de groep ongehuwde partners die besluiten hun relatie te beëindigen niet in meegeteld (Bucx, 2011).

eenoudergezinnen, waarbij veruit het grootste deel bestaat uit een moeder met thuiswonende kinderen (De Graaf, 2011). Het lijkt daarom van groot belang om te investeren in de informele sociale netwerken van alleenstaande moeders, zodat zij terug kunnen vallen op een grotere mate van informele sociale steun. Dit kan zowel een buffer vormen tegen de gevolgen van opvoedstress (Andresen & Telleen, 1992; Belsky, 1984; Cohen & Wills, 1985; Kotchick, Dorsey & Heller, 2005; Leseman & Doolaard, 2008), als de mate van welbevinden van alleenstaande moeders verhogen (Belsky, 1984; Belsky & Vondra, 1989; Cochran & Niego, 1995; Cohen & Wills, 1985).

Met onderhavig onderzoek wordt niet alleen getracht een bijdrage te leveren aan de kennis op het gebied van sociale netwerken van alleenstaande moeders en de relatie met opvoedstress, maar ook het belang van het investeren in informele sociale netwerken van alleenstaande moeders te onderschrijven. Er is veelvuldig onderzoek gedaan naar de invloed van informele sociale steun op competent ouderschap. Dit onderzoek dateert echter veelal uit de jaren '80 (Bremberg, 2004; Moran, Ghate & Van der Merwe, 2004). In deze periode ontstond een hausse rondom het concept van sociale steun, vanwege baanbrekend onderzoek van onder andere Berkman & Syme (1979), Blazer (1982) en House, Robins en Metzner (1982), dat de positieve effecten van informele sociale steun op onder andere gezondheid aantoonde (Bremberg, 2004; Moran et al., 2004). Vanaf de jaren '90 ebde deze aandacht voor sociale steun echter langzaam weg. Hernieuwd onderzoek naar de rol die sociale steun in de context van alleenstaand ouderschap kan vervullen is om deze reden alleen al relevant.

Daarnaast kent dit onderzoek wetenschappelijke relevantie als het gaat om de specifieke doelgroep van alleenstaande moeders. Hoewel er weliswaar veel onderzoek is gedaan naar de effecten van scheiding op enerzijds het welbevinden en anderzijds het sociale netwerk van alleenstaande moeders (zie bijvoorbeeld Broese van Groenou, 1990, 2004; Lesley & Grady, 1985; Milardo 1987 of Terhell et al., 2004), is de koppeling tussen alleenstaand ouderschap, informele sociale steun uit netwerken en opvoedstress zelden gemaakt. In dit opzicht is onderzoek naar deze specifieke doelgroep ook uitermate relevant, temeer omdat het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) op basis van haar onderzoek deze doelgroep typeert als een van de meest kwetsbare in Nederland (Bucx, 2011).

Tot slot heeft dit onderzoek een maatschappelijke relevantie. De overheid stuurt in haar beleid steeds meer aan op het aanboren en aanspreken van eigen kracht en sociale netwerken van burgers. De invoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) in 2007, waarvan het voornaamste doel 'meedoen' is, illustreert deze bewuste ontwikkeling (Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport, 2011). Wanneer aangetoond kan worden dat investeren in de sociale netwerken van alleenstaande moeders loont doordat zij beter in staat zijn hun dagelijkse opvoedtaak uit te voeren, kunnen programma's hiervoor verantwoord en ontwikkeld worden. Dergelijk bewijs is van grote waarde in de huidige periode die gekenmerkt wordt door bezuinigingen op sociale voorzieningen.

De volgende vraag staat in dit onderzoek centraal:

Is er een verband tussen de mate van sociale steun die alleenstaande moeders met thuiswonende kinderen verwerven uit hun informele sociale netwerk en de mate van opvoedstress die zij ervaren?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is gebruik gemaakt van de dataset behorende bij het onderzoek 'Opvoeden in Nederland' van het SCP. Voor dit in 2010 uitgevoerde onderzoek zijn bij 2.691 ouders schriftelijke enquêtes afgenomen.

De opbouw van dit artikel is als volgt. Paragraaf 2 behelst de theoretische fundering voor dit onderzoek. Op basis van deze theorie worden een aantal hypotheses geformuleerd, die aan het eind van deze paragraaf worden gepresenteerd. In paragraaf 3 wordt het methodische deel van dit onderzoek toegelicht. Paragraaf 4 bevat vervolgens de resultaten, die tot slot in paragraaf 5 geïnterpreteerd en bediscussieerd worden.

2. Theoretische fundering onderzoek en hypotheses

In deze theoretische fundering wordt allereerst het begrip ‘opvoedstress’ geconceptualiseerd. Vervolgens worden de belangrijkste factoren besproken die kunnen leiden tot opvoedstress bij alleenstaande moeders². Daarna wordt ingegaan op zowel persoonlijke als sociale coping bronnen van ouders, waarbij de stress buffer-hypothese van Cohen & Wills (1985) wordt aangedragen als werkingsmechanisme van sociale steun in het verminderen van de gevolgen van opvoedstress. Aansluitend wordt het concept ‘sociale steun’ verder theoretisch verkend. Om een beter beeld te krijgen van de doelgroep, komen tot slot de kenmerken en de rol van het sociale netwerk van alleenstaande moeders aan bod. De paragraaf wordt afgesloten met een opsomming van de hypotheses en de presentering van het conceptueel model.

Begripsverheldering opvoedstress

In het begrijpen van opvoedprocessen speelt het concept ‘stress’ al decennialang een integrale rol (Crnic & Low, 2002). Iedere onderzoeker heeft echter zijn eigen operationalisering van het concept gehanteerd. Er bestond lange tijd geen eenduidige definitie. Hoewel een eenduidige definitie nog steeds lastig te maken is, bestaat er inmiddels wel consensus over de componenten van het concept: ‘Stress betreft de *emotionele* en *fysieke* reactie die volgt op een *onaangename situatie of gebeurtenis*. De reactie omvat altijd *enige mate van ergernis of ongemak* die vervolgens ander *gedrag en functioneren beïnvloedt*. Stress kan invloed hebben op zowel *emotioneel*-, *gedrags*- en *psychologisch* niveau. Al deze niveaus *beïnvloeden* op hun beurt *welbevinden*’ (Crnic & Low, 2002, p. 243). Wanneer het gaat om stress als gevolg van de opvoeding van kinderen, kan hier nog aan toegevoegd worden dat ‘het altijd gaat om een *mismatch* tussen de door de ouder ervaren *beschikbare bronnen* (bijvoorbeeld kennis of self-efficacy gevoelens) en de *daadwerkelijke eisen* die het ouderschap aan hen stelt’ (Morgan, Robinson & Aldridge, 2005, p. 219).

Onderzoek naar stress in opvoedingsituaties heeft zich tot nu toe vooral gericht op stress als gevolg van levensingrijpende gebeurtenissen of omstandigheden. Een van de meest geciteerde onderzoekers in dit verband is Abadin (Morgan et al., 2005). Hij heeft in 1983 de ‘Parent Stress Index’ (PSI) ontwikkeld, een instrument dat stress meet binnen de familiecontext (Abadin, 1992). In dit instrument, dat nog steeds veel gebruikt wordt door wetenschappers, wordt een brede definitie van stress gehanteerd en de PSI is sterk gericht op het pathologische spectrum (Crnic & Low, 2002).

Er is weinig aandacht uitgegaan naar de gewone, alledaagse stress die alle ouders ondervinden

² Dit onderzoek gaat over alleenstaande moeders met thuiswonende kinderen. Hieronder worden zowel moeders verstaan die zijn gescheiden, als moeders die niet getrouwd waren maar wel hun relatie beëindigd hebben. Het criterium is dat zij in een huishouden wonen zonder partner. Dit dient in het achterhoofd gehouden te worden tijdens het lezen van de theoretische fundering.

omdat zij nou eenmaal de veelomvattende en veeleisende taak van opvoeder hebben. Denk aan stressors als zeurende of dwarse kinderen, onderbroken worden tijdens gesprekken, constant troep van kinderen op moeten ruimen, geen privacy meer hebben, niet weten hoe bepaalde situaties het beste aangepakt kunnen worden, van hot naar her racen om kinderen te brengen en halen et cetera. Dit soort situaties kan momenten van frustratie, onmacht, irritatie, uitputting of gewoonweg boosheid tot gevolg hebben. Crnic & Greenberg (1990) noemen dit de ‘parenting daily hassles’ en iedere ouder kent ze. Hoewel ‘daily hassles’ op zichzelf misschien weinig voorstellen, kan de opeenstapeling ervan ouders behoorlijk wat opvoedstress opleveren (Crnic & Low, 2002).

In het licht van het voorgaande en in navolging van Deater-Deckard (1998) wordt in dit onderzoek de volgende definitie van opvoedstress aangehouden: *‘Opvoedstress is de aversieve psychologische reactie op de eisen die het ouderschap stelt. Deze opvoedstress wordt door de ouder ervaren als het hebben van negatieve gevoelens over zichzelf en over het/de kind(eren). Deze negatieve gevoelens zijn rechtstreeks toe te schrijven aan de eisen van het ouder zijn’* (p. 315). Binnen deze definitie vallen onder ‘de eisen van het ouder zijn’ niet alleen de directe interacties met kinderen of de directe zorgtaken (of zoals Bronfenbrenner (1979) dit in zijn ecologische model noemt het ‘microsysteem’). Ook alle verantwoordelijkheden en taken die horen bij het runnen van een huishouden met kinderen vallen hieronder. Denk aan het rond krijgen van schema’s, kinderopvang regelen, werk en kinderen combineren, verplichtingen vanuit school et cetera. Ook contexten buiten het gezin kunnen invloed hebben op de mate van opvoedstress. Denk aan een hoge werkdruk of ontevredenheid met een baan (de ‘mesosystemen’ uit Bronfenbrenner’s model) of financiële zorgen als gevolg van economische crisis in een land (de ‘macrosystemen’ uit Bronfenbrenner’s model).

Dat het domein van dagelijkse opvoedstress tot nu toe onderbelicht is gebleven, is betreurenswaardig. Deze vorm van opvoedstress lijkt namelijk een aanzienlijke invloed te hebben op het psychologisch welbevinden van ouders en daarmee indirect op hun opvoedgedrag (Belsky, 1984; Belsky, Woodworth & Crnic, 1996; Crnic & Low, 2002). Een verminderd psychologisch welbevinden van ouders kan leiden tot een autoritaire en disciplinaire opvoeding, minder monitoring, minder sensitiviteit en emotionele beschikbaarheid en afname van de stimulering van intellectuele competenties (zie bijvoorbeeld Belsky, 1984; Conger & Conger 2002; Dix, 1991, Moran et al., 2004; Roberts & Strayer, 1989; Roos et al., 2011; Weinraub & Wolfer, 1983). Uit de literatuur is bekend dat dit verminderd opvoedgedrag vervolgens kan leiden tot negatieve kinduitkomsten, hetzij in de vorm van een verminderde gezondheid, externaliserende of internaliserende problematiek of in verminderde leerprestaties (Belsky, 1984; Belsky, Woodworth & Crnic, 1996; Crnic & Low, 2002; Deater-Deckard, 1998).

Crnic & Low (2002) richten zich in hun reviewstudie daarentegen uitsluitend op de rol en invloed van dagelijkse opvoedstress. Zij achten onderzoek hiernaar van groot belang, omdat iedere ouder te maken krijgt met deze vorm van opvoedstress – ongeacht of iemand nu rijk of arm is, jong of oud, thuis of aan het winkelen et cetera. Daarom kan onderzoek naar deze vorm van opvoedstress bijdragen

aan het beter begrijpen van kwalitatieve basis-opvoedprocessen, zoals responsiviteit, sensitiviteit en affectie. Zij stellen echter wel dat de mate waarin ouders 'daily hassles' als belastend of stressvol ervaren verschilt. Ook stellen zij dat niet alle opvoedstress noodzakelijk leidt tot negatieve ouder-, kind- of familie-uitkomsten. Deater-Deckard (1998) komt in zijn onderzoek naar opvoedstress tot soortgelijke conclusies en stelt daarbovenop dat een positieve copingstijl van ouders de cruciale factor zou kunnen zijn tegen de gevolgen van opvoedstress, hierover later in deze paragraaf meer.

Specifieke factoren die leiden tot opvoedstress bij alleenstaande moeders

Iedere ouder krijgt in de opvoeding dus te maken met opvoedstress. Voor alleenstaande moeders geldt echter een aantal structurele condities die de kans op extra opvoedstress en negatieve gevolgen hiervan vergroot. Wat deze specifieke condities zijn, wordt hieronder besproken:

Afwezigheid partnersteun

Uit onderzoek blijkt dat de sociale steun die een partner biedt, een van de belangrijkste steunbronnen vormt voor vrouwen (Beach et al., 1996; Belsky 1984; Cohen & Wills, 1985). Het gaat hierbij vooral om het delen van verantwoordelijkheden en de mogelijkheid om dagelijks met elkaar te spreken over bijvoorbeeld de opvoeding van de kinderen. De partner fungeert als een vanzelfsprekende steunbron. Alleenstaande moeders kunnen niet terugvallen op deze voor samenwonende moeders zo vanzelfsprekende steunbron. Hierdoor kunnen zij het gevoel hebben 'er alleen voor te staan' en dit kan extra opvoedstress opleveren. De internationale metastudie van Brolin Laftman (2009) bevestigt deze gedachtegang. Zij concludeert dat alleenstaande moeders meer stress ervaren, omdat ze hun dagelijkse taken en verantwoordelijkheden niet kunnen delen met een partner. Hierbij is enige nuancering echter op zijn plaats. De kwaliteit van de relatie speelt ook een belangrijke rol. Relaties die enkel getypeerd worden door stress en conflict leiden namelijk tot een lage mate van ervaren support (Julien & Markman, 1991; Kalmijn & Monden, 2006; Pierce et al., 1990 in Beach et al., 1996).

Het informele sociale netwerk van alleenstaande moeders kan (deels) de steun van de partner vervangen. Onderzoek van het SCP (2011) onderschrijft dit, zij vonden dat alleenstaande ouders een groter beroep doen op familie en vrienden dan samenwonende moeders (Doorten & Bucx, 2011). Zowel Belsky & Vondra (1989) als Simons, Lorenz, Wu, & Conger (1993) stellen echter dat deze vorm van steun de rol van de partner nooit volledig kan vervangen. Zij onderbouwen dit door te stellen dat vrienden en familie nooit permanent aanwezig kunnen zijn in het huishouden, hierdoor hebben zij geen direct effect op het opvoedingsgedrag van ouders (Simons et al., 1993). Daarentegen, stelt een aantal prominente behaviouristische wetenschappers dat de sociale steun uit het netwerk, anders dan de partner, dezelfde positieve effecten kan hebben als 'marital support' op opvoedingsgedrag (Simons, Johnson, Conger & Withback, 1996). Hoe het ook zij, één constatering staat onomstotelijk vast: Wanneer de partner wegvalt als steunbron wordt het informele sociale netwerk in elk geval een stuk belangrijker als bron voor sociale steun.

Een door conflict en problemen gekarakteriseerde scheiding/relatiebeëindiging

Wanneer ouders besluiten uit elkaar te gaan, doen zij dit idealiter in goed overleg. Zij blijven ook na hun relatiebeëindiging goed met elkaar communiceren over bijvoorbeeld co-ouderschap, de opvoeding van de kinderen of het regelen van de financiën. Daarbij maken ze goede afspraken en stellen de belangen van de kinderen voorop. Hierdoor kunnen de nadelige effecten van een scheiding voor zowel ouders als kinderen zoveel mogelijk beperkt worden (Amato, 2000; Kalmijn & Monden, 2006). Dit is echter lang niet altijd de realiteit (Kalmijn & Monden, 2006). En dit is ook niet verwonderlijk, gezien het feit dat botsende karakters en onenigheid over de opvoeding van de kinderen vaak worden genoemd als belangrijke redenen om uit elkaar gaan (Bucx, 2011). De zogenaamde ‘vechtscheiding’, waarbij de scheiding (al dan niet vooraf gegaan door veel conflict) leidt tot veel problemen en conflicten, komt vaak voor. De gevolgen hiervan kunnen aanzienlijk zijn en dit kan een zware wissel trekken op het ouderschap (Amato & Hohmann-Marriott, 2007; Kalmijn & Monden, 2006). In veel gevallen zijn gevolgen van een ‘vechtscheiding’ tijdelijk en zijn deze vooral merkbaar direct na het uit elkaar gaan. In andere gevallen leidt de ‘vechtscheiding’ echter tot chronische (opvoed)stress bij ouders (Kalmijn & Groese van Groenou, 2005; Kalmijn & Monden, 2006; Terhell et al., 2004).

Financiële achteruitgang (in combinatie met extra werk en grotere opvoedingstaak)

Hoewel er voor mannen in de meeste gevallen niet zoveel verandert in hun financiële situatie, moeten vrouwen vaak fors inleveren op hun inkomsten na scheiding of beëindiging van de relatie (Poortman, 2000). Gemiddeld gaan vrouwen er in de eerste jaren nadat zij er alleen voor staan 20% op achteruit (Raeymaeckers, Dewilde, Snoeckx & Mortelmans, 2008). Ook het SCP komt in haar gezinsrapport tot de conclusie dat eenoudergezinnen tot de financieel zwakste van Nederland behoren (Bucx, Van Kempen & Wildeboer Schut, 2011).

In zijn reviewstudie uit 1987 concludeert Milardo dat de financiële situatie van moeders na scheiding voor een groot deel bepaalt hoeveel stress moeders ondervinden. Zo bleken moeders met lage inkomens meer sociale steun te ontvangen van familie dan moeders met hoge inkomens, maar de eerste groep ondervond desondanks meer stress. Dit toont aan dat de inkomensstandaard van grote invloed is. Dit blijkt eveneens uit onderzoek van Greef & Van der Merwe (2003) en van Williams & Dunne-Bryant (2006): financiële zekerheid is een belangrijke factor in de mate waarin moeders kunnen omgaan met de gevolgen van een scheiding of een relatiebeëindiging. Financiële zorgen kunnen daarom leiden tot (opvoed)stress.

De financiële achteruitgang die alleenstaande moeders ervaren zorgt er in veel gevallen voor dat moeders (meer) buitenshuis gaan werken. Ongeveer 65% van de alleenstaande moeders werkt fulltime of parttime (Van Egten et al. 2008). Naast deze extra belasting in uren bovenop de opvoedingstaak, blijft er hierdoor over het algemeen minder tijd over om te investeren in sociale contacten (Kalmijn & Broese van Groenou, 2005; Milardo, 1987; Offer & Schneider, 2007).

Afwezigheid van de partner als steunbron, de gevolgen van een ‘vechtscheiding’ en financiële achteruitgang kunnen in theorie leiden tot een verhoogde mate van opvoedstress. Hiermee is echter niet aangetoond dat alleenstaande moeders ook daadwerkelijk een hogere mate van opvoedstress ervaren dan samenwonende moeders. Recent Nederlands onderzoek lijkt deze stelling echter wel degelijk te bevestigen. In het SCP Gezinsrapport 2011 concluderen Bucx & De Roos (2011) dat alleenstaande ouders een significant negatievere beleving van de opvoeding hebben dan ouders in twee oudergezinnen. Aanvullend hierop vonden Van Egten et al. (2008) dat dit nog sterker geldt voor *werkende* alleenstaande moeders. Zij ervaren de opvoeding over het algemeen als zwaar en hebben het idee te weinig tijd te hebben voor hun kinderen.

De specifieke factoren die de kans op opvoedstress bij alleenstaande moeders verhogen en het kwantitatieve bewijs dat zij ook daadwerkelijk meer opvoedstress ervaren dan samenwonende moeders, leiden tot hypothese 1:

Alleenstaande moeders ervaren meer opvoedstress dan samenwonende moeders (H1)

Coping mechanismen

In het voorgaande gedeelte is uiteengezet waarom alleenstaande moeders een hogere mate van opvoedstress zouden kunnen ondervinden dan samenwonende moeders. Deater-Deckard (1998) stelde in zijn onderzoek naar opvoedstress dat een positieve copingstijl van ouders wel eens de cruciale factor zou kunnen zijn tegen de gevolgen van opvoedstress. Maar wat zijn bronnen en mechanismen om constructief met stress om te kunnen gaan? Grofweg kan een onderscheid gemaakt worden tussen bronnen op persoonlijk niveau en bronnen op sociaal niveau.

In de literatuur over stress is veelvuldig onderzoek gedaan naar factoren die een buffer kunnen vormen voor de nadelige gevolgen van stress enerzijds en factoren die dit effect modereren anderzijds (Thoits, 1995). Deze factoren kunnen samengevat worden onder de noemer coping bronnen. Dit zijn ‘*de persoonlijke en sociale bronnen waarop personen een beroep kunnen doen wanneer zij te maken krijgen met stressoren*’ (Thoits, 1995, p. 59). ‘*Deze bronnen reflecteren de latente dimensie van coping, omdat ze een potentieel voor actie vormen, maar nog geen actie zijn*’ (Gore 1985, p. 266 in Thoits, 1995).

Of en in welke mate stress negatieve gevolgen heeft, hangt in grote mate af van de coping mechanismen die iemand hanteert (Matheny & Curlette, 2010). Coping mechanismen, betreffen ‘*een gedeelte van het zelfregulerende proces, dat de wijze bepaalt waarmee iemand omgaat met de eisen die de omgeving aan hem stelt*’ (Compas, Connor-Smith, Saltzman Thomsen & Wadsworth, 2001, p.89). In deze definitie betreft het enkel mechanismen op persoonlijk niveau. Echter, terugvallen op sociale steun kan ook als een belangrijk coping mechanisme beschouwd worden (Thoits, 1995).

Hoewel in dit onderzoek enkel kwantitatief onderzoek wordt uitgevoerd naar de invloed van sociale steun en niet naar bronnen op persoonlijk niveau, zou het de realiteit geen recht doen wanneer

de invloed van deze bronnen compleet buiten beeld zou blijven. Daarom krijgen deze concepten wel een plaats in deze theoretische fundering.

Het proces van coping

Stressoren (of deze nu acuut of chronisch zijn) leiden in theorie niet direct tot een reactie. Lazarus & Folkman (1984) stellen dat stressoren een coping proces in gang zetten om met de stressor en de gevolgen ervan om te kunnen gaan. In de eerste stap van dit proces wordt een eerste inschatting gemaakt ('primary appraisal'), waarin wordt ingeschat of een bepaalde situatie problemen of moeilijkheden op kan leveren. Vervolgens wordt een mentale 'secondary appraisal' gemaakt, waarbij iemands beschikbare coping mechanismen een cruciale rol spelen: Verwacht de persoon adequaat om te kunnen gaan met de situatie en is hij toegerust met de bronnen om moeilijkheden of nadelige effecten te kunnen voorkomen? In de 'secondary appraisal'-fase worden iemands coping mechanismen en bronnen als het ware door het individu zelf geëvalueerd (Lazarus & Folkman, 1984). Individuen die naar eigen inschatting over veel coping bronnen beschikken, zullen situaties minder snel als stressvol ervaren. Daar staat tegenover dat individuen die zichzelf als onvoldoende toegerust voelen om situaties aan te kunnen, deze sneller stressvol zullen vinden. De consequentie hiervan is dat individuen met veel coping bronnen anders met situaties omgaan en anders in het leven staan dan individuen met minder coping bronnen (Matheny & Curlette, 2010).

Persoonlijke coping bronnen

Over het algemeen bestaat in de literatuur consensus over de twee belangrijkste en meest constructieve persoonlijke coping bronnen. Dit zijn (a) een interne locus of control (het geloof dat je zelf invloed en controle hebt over het verloop van cruciale zaken in je leven) en (b) zelfvertrouwen (Folkman & Lazarus, 1984; Thoits, 1995). Middels een literatuurreview hebben Matheny & Curlette (2010), met deze twee belangrijke bronnen in het achterhoofd, vijf dimensies geïdentificeerd die de persoonlijke coping bronnen van personen bepalen. Volgens hen zijn dit de belangrijkste factoren die bijdragen aan een constructieve coping. Dit zijn (a) Interne locus of control (In welke mate denk je controle te hebben over zowel situaties als over je eigen emoties), (b) Ontspanningscontrole (In welke mate ben je in staat los te komen van stressvolle situaties en te ontspannen, zowel fysiek als mentaal, (c) Structuur (In welke mate ben je in staat structuur in je leven aan te brengen en tijd en energie goed te verdelen) (d) Zelfvertrouwen (In welke mate vertrouw je op je eigen inschatting en oordeel en ben je niet afhankelijk van de mening van anderen. Het gaat hier ook om iemands mate van assertiviteit) en (e) Fysieke gezondheid (In welke mate voel je je fysiek en mentaal gezond en vitaal), daarnaast voegen zij er een zesde sociale coping bron aan toe: (f) Sociale steun (In welke mate zijn familie en vrienden beschikbaar als mogelijke buffer voor de gevolgen van stress).

Met name de rol van een sterke interne locus of control is veelvuldig onderzocht. De resultaten laten zonder uitzondering zien dat dit zowel een directe positieve invloed heeft op psychologisch welbevinden als indirect een buffer vormt voor de negatieve gevolgen van stress (Thoits, 1995). Voor de doelgroep alleenstaande moeders is het interessant om te weten dat de mate waarin iemand over een interne locus of control beschikt, af hangt van zijn of haar sociale status. Zo is uit onderzoek bekend dat vrouwen, minderheden en alleenstaanden, en dan vooral zij die lager opgeleid zijn en een lagere sociaal economische status genieten, structureel lager scoren op interne locus of control (Turner & Roszell, 1994, in Thoits, 1995). Aanvullend vonden Pearlin & Schooler (1978, in Thoits, 1995) dat deze zelfde groepen meer geneigd zijn ondoeltreffende coping mechanismen te hanteren, waardoor zij meer statusgerelateerde stress ervaren. Zij suggereren hiermee dat ‘de groepen die het meest blootgesteld worden aan moeilijke omstandigheden, het minst toegerust zijn om hier mee om te gaan’ (Pearlin & Schooler 1978, p. 18, in Thoits, 1995).

Wanneer gekeken wordt naar de doeltreffendheid van coping mechanismen, wordt aangenomen dat mensen die hoog scoren op zowel interne locus of control als op zelfvertrouwen, eerder actieve coping mechanismen toepassen (Thoits, 1995). Bij deze vorm van coping zoeken individuen daadwerkelijk naar oplossingen voor hun problemen of moeilijkheden die tot stress leiden (denk aan het zoeken van sociale steun of het accepteren van de realiteit) (Carber, Scheier & Weintraub, 1989, in Moritsugu et al., 2010). Van personen die laag scoren op interne locus of control en op zelfvertrouwen, wordt verwacht dat zij vaker probleemvermijdende coping mechanismen toepassen (Thoits, 1995). Deze vorm van coping wordt getypeerd door het uit de weg gaan of niet onder ogen willen zien van problemen (denk aan vluchten in alcohol, terugtrekking of ontkenning van het probleem) (Carber, Scheier & Weintraub, 1989, in Moritsugu et al., 2010). Het mag geen verrassing zijn dat de eerste vorm van coping constructiever is en over het algemeen leidt tot positievere psychologische uitkomsten (Moritsugu et al., 2010).

Sociale coping bronnen: Sociale steun als buffer tegen opvoedstress

Er zijn verschillende theorieën over de werkingsmechanismen van sociale steun in relatie tot coping. De twee belangrijkste zijn de *direct effect-hypothese* en de *stress buffer-hypothese* (Andresen & Telleen, 1992; Cohen & Wills, 1985; Hermanns, 1996; Hortulanus et al., 2003; Moritsugu et al., 2010; Simons et al., 1996; Wilcox, 1981). De eerste hypothese stelt dat sociale steun direct invloed heeft op het welbevinden van ouders. Deze hypothese geldt vooral voor ouders zonder chronische of verhoogde stressfactoren, in alledaagse (opvoedings)situaties (Adresen & Telleen, 1992; Cohen & Wills, 1985). De strekking van deze theorie is: Ouders voelen zich beter, omdat ze vrienden hebben, ongeacht de stressoren die zij ervaren.

De stress buffer-hypothese zoals beschreven door Cohen & Wills (1985) veronderstelt een ander werkings-mechanisme. Zij zien sociale steun als een buffer voor potentiële negatieve gevolgen van opvoedstress. Door de beschikbaarheid van sociale steun, worden situaties die anders als stressvol

ervaren zouden worden (de ‘parenting daily hassles’ van Crnic & Greenberg, 1990), anders beleefd door ouders. Ze kunnen door de buffer die de sociale steun biedt als het ware meer hebben: ouders kunnen beter met stressoren omgaan en ondervinden hiervan minder nadelige effecten. Hierbij geldt dat de kwaliteit van relaties belangrijker is dan de grootte van het netwerk. Wanneer gekeken wordt naar de verschillende soorten van sociale steun (waarover later in deze paragraaf meer), is er veelvuldig empirisch bewijs dat emotionele steun veruit de belangrijkste vorm is als het gaat om het buffereffect (Cohen & Wills, 1985). Deze relatie is sterker voor vrouwen dan voor mannen, waarschijnlijk omdat vrouwen meer voldoening halen uit het delen van gevoelens en het praten over problemen (Caldwell & Peplau, 1982; Wills, Weiss & Patterson 1974). Daarnaast is uit veelvuldig onderzoek bekend dat vrouwen actiever op zoek gaan naar steun uit hun sociale netwerk wanneer zij hier behoefte aan hebben dan mannen (Thoits, 1995).

In het kwantitatieve gedeelte van dit onderzoek wordt de stress buffer-hypothese als verklaringsmechanisme getoetst. Hiervoor is gekozen omdat het aannemelijk is dat alleenstaande moeders per definitie blootgesteld worden aan stressvolle condities. Alleenstaande moeders lijken daarom het meeste baat te hebben bij een sociaal netwerk dat fungeert als buffer, zodat negatieve gevolgen van opvoedstress zoveel mogelijk voorkomen of verminderd kunnen worden. Ander kwantitatief onderzoek ondersteunt deze gedachte. Zo is aangetoond dat binnen groepen van moeders die een hoge mate van stress ervaren, sociale netwerken waaruit veel sociale steun gegenereerd wordt, geassocieerd worden met afname van stress (Coletta & Lee, 1983; Melson, Ladd & Hsu, 1993).

Voor huidig onderzoek kan concluderend gesteld worden dat alleenstaande moeders, naast constructieve persoonlijke coping mechanismen, gebaat zijn bij een sociaal netwerk dat in hoge mate sociale steun genereert om te kunnen fungeren als buffer. In dit onderzoek is de stress buffer-hypothese gekozen als verklaringsmodel om de rol van sociale steun in het voorkomen of verminderen van de gevolgen van opvoedstress te duiden. Dit leidt tot de volgende hypothesen:

Alleenstaande moeders die veel praktische en emotionele steun ontvangen uit hun informele sociale netwerk, hebben minder opvoedstress dan moeders die dit minder ontvangen. (H2)

Alleenstaande moeders die een laag tekort ervaren aan informele sociale steun, hebben minder opvoedstress dan moeders die een groot tekort aan informele sociale steun ervaren (H3)

Daarnaast wordt verwacht dat inkomen een modererende rol speelt in deze relaties, omdat de financiële situatie voor een groot deel bepaalt in welke mate moeders opvoedstress ervaren (zie: ‘Specifieke factoren die leiden tot opvoedstress bij alleenstaande moeders’). Thoits (1995) gaat nog een stap verder en stelt zelfs dat ‘geld’ op zichzelf wel eens een coping bron zou kunnen zijn. Hierdoor mag aangenomen worden dat de rol van het sociale netwerk als sociale steun-verschaffer belangrijker

is voor alleenstaande moeders met een laag inkomen, dan voor moeders met een hoog inkomen. Dit leidt tot de volgende hypothesen:

Het effect tussen praktische en emotionele steun en opvoedstress is sterker voor alleenstaande moeders met een lage inkomensstandaard. (H 2.a)

Het effect tussen ervaren tekort aan emotionele steun en opvoedstress is sterker voor alleenstaande moeders met een lage inkomensstandaard. (H 3.a)

Sociale steun en de informele sociale netwerken van alleenstaande moeders

Sociale steun, gegenereerd uit het informele sociale netwerk, is een belangrijke coping bron. Wat weten we uit de literatuur over sociale steun en de sociale netwerken van alleenstaande moeders?

Sociale steun

De sociale wetenschap kent een decennialange traditie van onderzoek naar de rol van sociale steun voor het welzijn van individuen en gemeenschappen. Met name sociologisch onderzoek is lijdend geweest in de theorievorming. Deze theorie vindt haar wortels in het werk van Emile Durkheim, die in 1951 al aantoonde dat er een verband bestond tussen sociale isolatie en zelfmoord (Kana'iaupuni, Donato, Thompson-colón & Stainback, 2005). Sindsdien is de invloed die de sociale omgeving van personen heeft op hun gezondheid en welbevinden algemeen erkend en aanvaard. Aan de basis van deze visie ligt de gedachte dat sociale relaties emotionele voordelen bieden als intimiteit, 'a sense of belonging' en zelfvertrouwen, maar ook instrumentele voordelen als praktische hulp, ondersteuning of financiële middelen (Kana'iaupuni et al., 2005).

Sociale relaties leveren dus iets op, hetzij in de vorm van *praktische ondersteuning*, hetzij in de vorm van *emotionele ondersteuning*, hetzij in de vorm van toegang tot andere hulpbronnen (denk aan andere netwerken, nieuwe kennis, huizen en banen). In huidig onderzoek wordt alleen aandacht besteed aan de eerste twee vormen van opbrengsten, die beiden te scharen zijn onder de noemer 'sociale steun'. Hiervoor is gekozen omdat zowel emotionele steun als praktische steun een belangrijke vorm van opvoedingsondersteuning kunnen zijn: Sociale steun kan immers gezien worden als coping mechanisme voor ouders. Volgens Sarason, Sarason & Pierce (1990) gaat sociale steun over wie je kent, wat zij te bieden hebben, het vermogen om gebruik te maken van geboden steun en normen over wederkerigheid van hulp. In dit onderzoek wordt de volgende definitie van sociale steun gehanteerd: *sociale steun is de mogelijkheid voor ouders om op hun sociale netwerk terug te vallen, wanneer hier behoefte aan is* (Harknett, 2006, p. 173). Uit deze definitie kan afgeleid worden dat sociale steun gegenereerd wordt uit het sociale netwerk. Dit kan zowel het formele als het informele netwerk betreffen, in dit onderzoek wordt enkel de rol van het informele netwerk onderzocht.

Over het algemeen worden in de literatuur drie vormen van informele sociale steun onderscheiden. Dit zijn (a) emotionele steun (een luisterend oor, een schouder om op te leunen, uitwisseling van

ervaringen), (b) praktische steun (hulp bij klusjes, even oppassen, een boodschap doen) en (c) informationele steun (het bieden van advies of kennis over bijvoorbeeld opvoeden) (zie o.a. Andresen & Telleen, 1992; Belsky, 1984; Cohen & Wills, 1985; Hermanns, 1996; Hortulanus, Machielse & Meeuwesen, 2003; Lesley & Grady, 1985; Moritsugu et al., 2010; Sarason et al., 1990; Suzuki, 2010). Emotionele steun is hierbij veruit de belangrijkste vorm van sociale steun, omdat deze vorm de grootste invloed heeft op het psychologisch welbevinden van ouders. Het psychologisch welbevinden geldt als een van de grootste basisbehoeften van de mens en bepaalt indirect het functioneren van ouders op tal van andere domeinen (Deater-Deckard, 1998; Moritsugu, et al. 2010). De focus in dit onderzoek gaat daarom uit naar de rol van emotionele steun.

Daarnaast kunnen de verschillende soorten van steun andere functies vervullen. Zo vonden Andresen & Telleen (1992) in hun metastudie dat emotionele steun met name een positieve invloed heeft op het zelfvertrouwen van ouders, terwijl praktische hulp ouders helpt hun dagelijkse financiële en praktische beslommeringen het hoofd te bieden en informationele steun een positieve invloed heeft op het probleemoplossend vermogen van ouders. Cohen & Wills (1985) kwamen tot soortgelijke bevindingen.

De informele sociale netwerken van alleenstaande moeders: rol en kenmerken

Sociale steun wordt gegenereerd uit sociale netwerken. Het informele sociale netwerk van ouders bestaat uit de optelsom van alle persoonlijke relaties die zij hebben, los van relaties met personen van (semi)formele instanties.

In de literatuur bestaan drie manieren om naar informele sociale netwerken te kijken. Binnen de *sociale integratiebenadering* staan de omvang en het soort relaties centraal. Een tweede benadering is de *sociale netwerkbenadering*. Hierbinnen ligt de nadruk op de formele structuur van het netwerk en op de relaties tussen de relaties binnen het netwerk. Er wordt gekeken naar zaken als netwerkdichtheid, heterogeniteit, bereik en functies van relaties. Tot slot is er de *sociale steun benadering*. Binnen deze benadering staat de kwaliteit van relaties centraal. Het sociale netwerk wordt bestudeerd aan de hand van de sociale steun die eruit gegenereerd wordt. In dit soort onderzoek wordt niet het hele netwerk in beeld gebracht, maar enkel die relaties die sociale steun bieden (Hortulanus et al., 2003). Met name deze laatste benadering is in deze context relevant, omdat de relatie tussen sociale steun en opvoedstress centraal staat in dit onderzoek.

Voor alleenstaande moeders verandert *de rol* van het sociale netwerk na scheiding/ relatiebeëindiging. Dit komt, zoals eerder in de tekst beschreven werd, voornamelijk door de afwezigheid van partnersteun. Wanneer de partner wegvalt als steunbron wordt het sociale netwerk een stuk belangrijker om op terug te kunnen vallen (Belsky & Vondra, 1989). Zaken als begrip, ‘companianship’ en hulp, geboden door familie en vrienden worden belangrijker bij afwezigheid van een partner (Simons et al., 1996). Broese van Groenou (1991) maakt hierbij een onderscheid tussen de verschillende soorten van steun. Hoewel de partnerrelatie vaak zowel emotionele als praktische steun

biedt, is het volgens haar aannemelijk dat alleenstaande moeders voor deze verschillende vormen van steun op verschillende netwerkliden terug moeten vallen. Zij vond dan ook in haar onderzoek (N= 2346) dat in vergelijking met gehuwde en hertrouwde vrouwen, alleenstaande vrouwen de meeste emotionele en instrumentele ondersteuners hebben (Terhell, Broese van Groenou & Van Tilburg, 2001). Onderzoek van het SCP (2011) lijkt deze stelling te onderbouwen, zij vonden dat alleenstaande moeders meer gebruik maken van ondersteuning uit het sociale netwerk dan samenwonende moeders (Doorten & Bucx, 2011).

Naast een veranderde rol van het sociale netwerk, geldt een aantal specifieke condities die maken dat beschikbare sociale steun uit sociale netwerken niet altijd vanzelfsprekend is voor alleenstaande moeders. Er is erg veel onderzoek gedaan naar de sociale netwerken van alleenstaande moeders. Deze onderzoeken laten zonder uitzondering hetzelfde resultaat zien: Een scheiding of relatiebeëindiging heeft een verschraling van het informele sociale netwerk tot gevolg (Bremberg, 2004; Lesley & Grady, 1985; Milardo, 1987; Terhell et al., 2004). Longitudinaal onderzoek toont aan dat het netwerk met gemiddeld 40% krimpt in de twee jaar na de scheiding (Broese Van Groenou, 1991). Dit komt onder andere door het verlies van contact met de schoonfamilie en van gezamenlijke vrienden van de ex-partner (Terhell et al. 2004). Ook andere zaken zijn van invloed op het verschralen van het netwerk. Zo leidt een scheiding vaak tot verhuizen waardoor contacten in de nabije omgeving verloren gaan (Coleman, 1988; Harknett, 2006; Ravanera & Rajulton, 2010). Daarnaast hebben alleenstaande moeders vaak minder tijd om te investeren in sociale relaties, doordat zij enerzijds een grotere opvoedingstaak hebben en anderzijds vaak meer moeten werken dan samenwonende moeders (Kalmijn & Broese van Groenou, 2005; Milardo, 1987; Ravanera & Rajulton, 2010).

Een aantal empirische studies lijkt bovenstaande argumentatie kracht bij te zetten, door aan te tonen dat de sociale netwerken van alleenstaande moeders significant kleiner zijn dan die van samenwonende en gehuwde moeders (zie bijv. Brolin Laftman, 2010; Bremberg, 2004; Coleman, 1988; Ravanera & Rajulton, 2010).

In dit onderzoek wordt het sociaal netwerk van alleenstaande moeders bestudeerd aan de hand van de sociale steunbenadering. Samenvattend kan gesteld worden dat het sociale netwerk voor hen belangrijker wordt, doordat de partner als steunbron ontbreekt. Tegelijkertijd is de kans op een verschraling van het sociaal netwerk aanwezig, door verlies van vrienden en/of verhuizing als gevolg van de relatiebeëindiging. Ook hebben alleenstaande moeders vaak minder tijd om te investeren in hun sociale netwerk doordat ze een grotere opvoedingstaak hebben en vaker dan samenwonende moeders werken. De conclusie die hieruit getrokken kan worden is dat hoewel het sociale netwerk dus belangrijker wordt voor alleenstaande moeders als bron voor sociale steun, de beschikbaarheid hiervan tegelijkertijd minder vanzelfsprekend is.

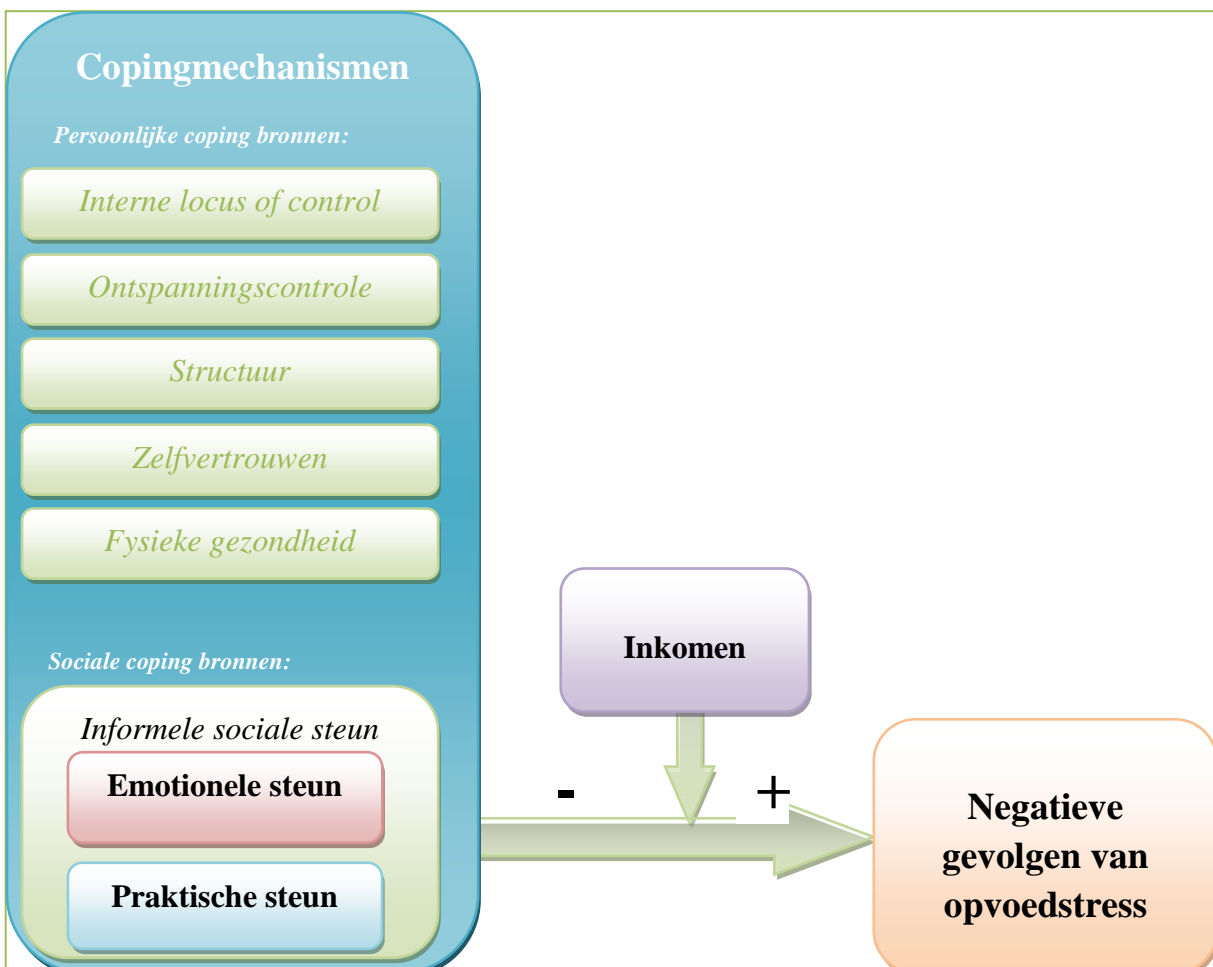
Hypotheses samengevat

Voor de volledigheid worden alle hypothesen hieronder nog eens opgesomd:

- *Alleenstaande moeders ervaren meer opvoedstress dan samenwonende moeders (H1)*
- *Alleenstaande moeders die veel praktische en emotionele steun ontvangen uit hun informele sociale netwerk, hebben minder opvoedstress dan moeders die dit minder ontvangen. (H2)*
- *Alleenstaande moeders die een laag tekort ervaren aan emotionele sociale steun, hebben minder opvoedstress dan moeders die een groot tekort aan informele sociale steun ervaren (H3)*
- *Het effect tussen praktische en emotionele steun en opvoedstress is sterker voor alleenstaande moeders met een lage inkomensstandaard. (H 2.a)*
- *Het effect tussen tekort aan sociale steun en opvoedstress is sterker voor alleenstaande moeders met een lage inkomensstandaard. (H 3.a)*

Conceptueel model

De hypothesen van dit onderzoek kunnen vertaald worden in een conceptueel model:

3. Methode

Onderzoeksdesign

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens van 2.691 ouders met thuiswonende kinderen. Deze gegevens zijn afkomstig uit de dataset ‘Opvoeden in Nederland’ (2010) van het SCP. ‘Opvoeden in Nederland’ is opgezet om inzicht te krijgen in de opvoedpraktijk van hedendaagse ouders. Een gedeelte van de enquête behorende bij dit onderzoek is gebruikt voor huidig onderzoek.

Bijzondere aandacht is daarbij uitgegaan naar het bestuderen van de groep alleenstaande moeders binnen de dataset (N=326). Van deze groep zijn de volgende onderwerpen geanalyseerd: beleving van de opvoeding (mate van opvoedstress), mate waarin moeders opvoedingsondersteuning krijgen vanuit het informele sociale netwerk en de mate waarin zij behoefte hebben aan meer ondersteuning (SCP, 2011).

De respondenten hebben voor het onderzoek ‘Opvoeden in Nederland’ eenmalig een enquête met gesloten vragen ingevuld, die zij naar keuze schriftelijk of online konden opsturen.

Naast de onderwerpen die bestudeerd zijn voor dit onderzoek, hebben de respondenten uit ‘Opvoeden in Nederland’ vragen beantwoord over: opvoedingsdoelen, opvoedingsgedrag, verdeling van zorg- en opvoedtaken tussen partners, gedrag en ontwikkeling van het kind, lichamelijke gezondheid van het kind, de mate van ervaren cohesie, sociale controle en opvoedklimaat van de buurt. Zie bijlage 1 voor de vragenlijst.

Onderzoeksgroep

De totale onderzoeksgroep bestaat uit 2.691 respondenten, waaronder 1.660 (62%) vrouwen en 1.031 (38%) mannen. Allen zijn woonachtig in een huishouden met minimaal één thuiswonend kind onder de 18 jaar. De gemiddelde leeftijd is 41 jaar (standaard deviatie 7 jaar). 76% van de ouders is onderdeel van een twee oudergezin, 13% is alleenstaand en 11% maakt deel uit van een stief- of samengesteld gezin. Het gemiddeld aantal kinderen per huishouden is 2 (standaard deviatie 0,87).

In lijn met een grote spreiding in opleidingsniveau, bestaat er ook veel variatie in het netto gezinsinkomen. Gemiddeld bedraagt dit tussen de 2500 en 3000 euro netto per maand (Vergelijk: het modale netto gezinsinkomen was 1614 euro per maand in 2010³). Opvallend is dat 16,4% meer dan 4000 euro netto per maand te besteden heeft. 21,6% heeft een modaal of lager netto gezinsinkomen.

Tot slot is 86,5% van de groep autochtoon en 13,5% allochtoon (d.w.z. dat minimaal een van beide ouders geboren is buiten Nederland, volgens de definitie van het CBS, 2011). Deze verhouding is niet representatief voor Nederland, het landelijk gemiddelde is 24,91% (CBS, 2011). Omdat de dataset ook op het gebied van man-vrouw verhouding en inkomensniveaus niet representatief was, is door het SCP voor deze drie factoren een wegingsfactor toegepast.

³ Gebaseerd op de bruto modale inkomenscijfers zoals gepubliceerd door het Centraal Plan Bureau (CPB)

Voor dit onderzoek is enkel gebruik gemaakt van de groep alleenstaande moeders binnen deze dataset (N=326). Een uitgebreide typering van deze groep volgt in paragraaf 4 'Resultaten'.

Procedure en dataverzameling

Enkel huishoudens met tenminste één thuiswonend kind van 0 tot 18 jaar zijn benaderd voor het onderzoek. Deze huishoudens zijn geselecteerd uit het steekproefkader ouder-kind-relaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) op basis van de Gemeentelijke Basisadministratie (SCP, 2011). De selectie heeft plaatsgevonden op basis van een gestratificeerde tweetrapssteekproef. Waarbij eerst een stratum van 3 leeftijdsgroepen van thuiswonende kinderen is gemaakt en in de tweede trap een stratum van 3 groepen gezinssamenstelling.

Op basis van deze steekproef hebben 7.500 huishoudens een brief ontvangen met daarin het verzoek of de geadresseerde (een van beide ouders of verzorgers) de vragenlijst 'Opvoeden in Nederland' in wilde vullen. De uitnodiging voor deelname was strikt persoonlijk en er is door het SCP uitdrukkelijk gemeld dat het niet de bedoeling was dat deze overgedragen werd aan een andere ouder of verzorger. In de brief werd verder beschreven dat de gegevens vertrouwelijk en anoniem verwerkt zouden worden ten behoeve van een onderzoek naar gezinnen in Nederland. Er is verder niet uitgewijd over de inhoud van het onderzoek.

De vragenlijst kon zowel online als schriftelijk ingevuld worden. Als beloning voor het invullen, konden deelnemers kiezen uit één vijfde staatslot met Jackpot of een donatie aan Kika, Warchild, Unicef kinderen of SOS kinderdorpen.

GfK Panel Services Benelux is verantwoordelijk geweest voor het verzamelen van de data. De dataverzameling heeft plaatsgevonden van 3 februari tot en met 23 maart 2010.

De steekproef was niet representatief voor Nederland, maar door een wegingsfactor toe te voegen op basis van gezinssamenstelling, aantal thuiswonende kinderen, leeftijd thuiswonende kinderen, herkomst ouders, inkomen en aantal kinderen 0-18, is toch aan de voorwaarden van representativiteit voldaan.

Respons

Van de 7.500 aangeschreven huishoudens, hebben 2.691 personen de enquête ingevuld. Dit is een respons van 38%. 21% Van de ouders heeft de vragenlijst online ingevuld en de overige 79% schriftelijk. Het is niet bekend op welke factoren de deelnemers en niet-deelnemers van elkaar verschilden. Wel is gesuggereerd door het SCP dat de vragenlijst wellicht te ingewikkeld is voor allochtone ouders. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het relatief lage percentage allochtone ouders onder de respondenten.

Instrumentarium

De vragenlijst is ontwikkeld door het SCP. Hierbij is deels gebruik gemaakt van bestaande schalen en deels zijn nieuwe schalen geconstrueerd. Het SCP heeft een bijlage samengesteld met daarin de gebruikte schalen (zie bijlage 2). Het volstaat echter om slechts die schalen toe te lichten die in huidig onderzoek gebruikt zijn:

Beleving van de opvoedingssituatie/Opvoedstress (Cronbach's Alpha = .757)

Voor het meten van de afhankelijke variabele is gebruik gemaakt van een interne schaal van het SCP die in 2007 is geconstrueerd voor het onderzoek 'Aanvullend Voorzieningengebruik' (AVO). De schaal bestaat uit 5 items met elk 6 antwoordcategorieën (variërend van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens'). De items meten tezamen de mate waarin de opvoeding als moeilijk/belastend wordt ervaren. Een van de stellingen uit deze schaal is bijvoorbeeld: 'ik heb vaak het gevoel dat ik de opvoeding van mijn kind(eren) niet goed aan kan'. Voor alle items zie bijlage 1, vraag 29.

Opvoedingsondersteuning (advies en praten)/Emotionele steun

De onafhankelijke variabele emotionele steun wordt gemeten aan de hand van 3 items die elk een ander onderdeel van emotionele sociale steun meten, te weten frequentie van contact, tevredenheid met contact en behoefte aan meer contact. Deze items zijn ontleend aan de 'Vragenlijst Opvoedingsondersteuning' (VOO) van Dekovic, Gerrits, Groenendaal & Noom (1996).

Elk item wordt ingevuld voor een aantal mogelijke informele en formele relaties. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen: a) ouders/schoonouders, b) overige familieleden, c) vrienden/kennissen, d) bureu, e) kinderopvang/peuterspeelzaal/school, f) Centrum voor Jeugd en Gezin/consultatiebureau/schoolarts, g) huisarts/verpleegkundige en h) maatschappelijk werk/psycholoog/Bureau Jeugdzorg.

Voor dit onderzoek zijn alleen de informele contacten geanalyseerd, dit zijn de opties a t/m d. De opties a tot en met d vormen opgeteld het informeel sociaal netwerk⁴.

In het eerste item wordt gevraagd naar de mate waarin de respondent advies krijgt van of praat over de opvoeding met bepaalde personen. Hoewel dit in de literatuur vaak instrumentele steun wordt genoemd (door het adviescomponent, zie paragraaf 2), wordt dit item in dit onderzoek vertaald als een onderdeel van emotionele steun. Het gaat namelijk ook om het delen van ervaringen en emoties over opvoeden. De antwoordcategorieën variëren van nooit, zelden, een paar keer per jaar, een paar keer per maand, een paar keer per week en dagelijks.

Op basis van de assumptie dat ouders op dagelijkse basis behoefte hebben aan emotionele steun (Brolin Laftman, 2009), is ervoor gekozen de antwoordcategorieën te hercoderen.

⁴ Omdat bij het uitvoeren van de analyses al vrij snel bleek dat de categorie 'bureu' nauwelijks een rol speelt in het leven van alleenstaande moeders in deze sample, is besloten deze categorie niet mee te nemen in het informele sociale netwerk.

De categorieën nooit, zelden en een paar keer per jaar krijgen het label ‘lage mate van emotionele steun’, een paar keer per maand krijgt het label ‘redelijke mate van emotionele steun’ en de categorieën een paar keer week en dagelijks krijgen het label ‘hoge mate emotionele steun’. In het tweede item wordt gevraagd naar de mate waarin ze tevreden zijn met de gevoerde gesprekken of het advies over de opvoeding van de verschillende personen (variërend van ontevreden tot tevreden).

De variabele emotionele steun bestaat in dit onderzoek dus uit een combinatie van frequentie van het contact en de kwaliteit van de relatie. Dit is in lijn met de sociale steun benadering van sociale netwerken (Hortulanus et al., 2003).

In het laatste item wordt gevraagd naar de behoefte aan meer advies en/of gesprekken (antwoordcategorieën ja/nee). Omdat het item ‘behoefte aan meer advies/gesprekken’ nominaal is gemeten, is hiervoor een indeling in categorieën gemaakt (in termen van ‘geen behoefte aan meer steun’, ‘redelijke behoefte aan meer steun’ en ‘veel behoefte aan meer steun’). Dit is gedaan door een totaalscore te berekenen van a t/m d. Waarbij ‘nee’ een score van 0 oplevert en ‘ja’ een score van 1. Een totaalscore van 0 is geen behoefte aan meer steun, een score van 1 tot 2 enigszins tot redelijke behoefte en 3 tot 4 is veel behoefte aan meer steun.

Opvoedingsondersteuning (praktische hulp)/Praktische steun

Ook de variabele ‘praktische steun’ wordt gemeten aan de hand van een item gebaseerd op de ‘Vragenlijst Opvoedingsondersteuning’ (VOO) van Dekovic, Gerrits, Groenendaal & Noom (1996). Met dit item wordt gemeten in welke mate de respondent praktische hulp ontvangt van verschillende relaties. De antwoordcategorieën zijn dezelfde als bij emotionele steun en deze zijn ook op dezelfde manier hergecodeerd. Tot slot is ook voor de groepen a t/m d een totaalscore berekend.

Naast de hierboven beschreven schalen is gebruik gemaakt van een aantal controlevariabelen die geen nadere toelichting behoeven.

4. Resultaten

Achtergrondkenmerken onderzoeksgroep

Binnen de groep van 326 alleenstaande moeders varieert de leeftijd van 21 tot 58 jaar, met een piek van 26,4% in de leeftijdscategorie 41 tot en met 45, gevolgd door de categorieën 36 tot en met 40 jaar en 46 tot en met 50 jaar (zie Tabel 1 in bijlage 3). Het overgrote deel (70,9 %) is van autochtone afkomst. Voor de overige 29,1 % zijn de landen van herkomst divers met een oververtegenwoordiging van moeders die geboren zijn in Suriname (25%). Voor de overige landen zie Tabel 4 in bijlage 3. De meeste alleenstaande moeders, 83,7%, hebben 1 of 2 kinderen. 21,6% heeft 3 of meer thuiswonende kinderen, met een maximum van 5 kinderen (0,6%). Ook de leeftijd van de thuiswonende kinderen kent een redelijke spreiding: 34,5% heeft tenminste 1 kind in de leeftijdscategorie 0 tot 4, 58,2% heeft tenminste 1 kind in de leeftijdscategorie 4 tot 12 en 40,3% heeft tenminste 1 kind in de leeftijd 12 tot 18 (zie Tabel 6 t/m 8 in bijlage 3).

Het opleidingsniveau van de respondenten varieert van ‘helemaal geen onderwijs’ (1,5%) tot ‘afgeronde MBO-opleiding’ (31,3%) tot ‘afgeronde wetenschappelijke opleiding’ (8%) (zie Tabel 9 in bijlage 3). Meer algemeen is 25,8% laagopgeleid, 41,4% middenhoog opgeleid en 32,8% hoogopgeleid (zie Tabel 10 in bijlage 3).

Het percentage dat werkt binnen de groep alleenstaande moeders is 71,5%. Opvallend is dat dit percentage voor de groep samenwonende moeders hoger ligt, op 82,4 %. Niet alle werkende alleenstaande moeders werken fulltime, dit percentage ligt op 25,8%. Achtereenvolgens werkt 36,4% 32 uur per week, 26,7% 24 uur per week en 11% 16 uur of minder (Tabel 12 in bijlage 3). Van de groep moeders die niet werkt, is slechts 7,1% werkloos en actief op zoek naar een baan zie (Tabel 13 in bijlage 3).

Wanneer het netto gezinsinkomensniveau wordt bestudeerd, valt op dat de groep alleenstaande moeders er financieel gezien niet best van af komt. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat kinderalimentatie niet is meegenomen in het netto-inkomen. Hierdoor ontstaat een ietwat vertekend beeld omdat het inkomen onderschat wordt. Aan de andere kant laat ook ander onderzoek van o.a. het SCP (2011) en CBS (2008) zien dat eenoudergezinnen met minderjarige kinderen tot de laagste inkomensgroepen behoren van alle type huishoudens (Bucx et al., 2011). 64,2 % Van de moeders heeft een beneden modaal gezinsinkomen (van 1000 tot 2000 euro netto per maand⁵), waarvan 19,5% zelfs op bijstandsniveau (minder dan 1000 euro netto per maand⁶). 17,5% Van de alleenstaande moeders heeft een bovenmodaal inkomen (meer dan 2000 euro netto per maand) en de overige 18,2% kent een modaal inkomensniveau (van 1500 tot 2000 euro netto per maand). Een vergelijking met de groep samenwonende moeders laat zien dat er significant verschil ($p < 0,0005$) in inkomensniveau

⁵ Gebaseerd op de bruto modale inkomenscijfers zoals gepubliceerd door het Centraal Plan Bureau (CPB)

⁶ Bijstandsuitkering voor alleenstaande ouders 2011: 913,06 euro bruto per maand, Bron: Rijksoverheid

bestaat tussen beide groepen, waarbij de groep samenwonende moeders gemiddeld 2 inkomenscategorieën hoger scoort (zie Tabel 15 en 16 in bijlage 3).

Tot slot wordt deze groep getypeerd op basis van de kernconcepten van dit onderzoek: Opvoedstress en informele sociale steun. Een eerste opvallend resultaat is dat de mate van opvoedstress binnen de groep alleenstaande moeders over het algemeen laag is. 71,2% Geeft aan zeer weinig tot weinig opvoedstress te ervaren. 21,9% Van de moeders zegt redelijk veel opvoedstress te ervaren. Slechts 6,9% (N=22) geeft aan veel of zeer veel opvoedstress te hebben (zie Tabel 18 in bijlage 3). Er is gekeken of de mate van opvoedstress significant verschilde tussen de verschillende leeftijdsgroepen, tussen verschillende inkomenscategorieën en tussen de verschillende leeftijden van kinderen en aantal kinderen, maar dit bleek niet het geval.

Wanneer het informele sociale netwerk van alleenstaande moeders wordt bestudeerd, valt op dat zowel de mate van emotionele steun als de mate van praktische steun die zij uit hun netwerk ontvangen niet hoog is. 51,1% Ervaart een lage tot zeer lage mate van emotionele steun uit het informele netwerk. Voor 31,5% van de moeders levert het informele netwerk redelijk veel emotionele steun op en slechts 17,4% ontvangt veel tot zeer veel emotionele steun uit het sociale netwerk (zie Tabel 20 in bijlage 3). Opvallend is dat hoewel de ervaren emotionele steun over het algemeen niet hoog is, slechts een klein percentage zegt redelijk tot veel behoefte te hebben aan extra emotionele steun (19,4%, zie Tabel 21 in bijlage 3).

Voor praktische steun is het beeld niet anders: 71,4% geeft aan zeer weinig tot weinig praktische steun uit het informele netwerk te verwerven. 24,2% Ontvangt redelijk veel praktische steun. De overige 4,4% krijgt vaak tot zeer vaak praktische steun (zie Tabel 22 in bijlage 3).

Vergelijking mate van opvoedstress alleenstaande en samenwonende moeders

Een independent-samples t-test is uitgevoerd om de mate van opvoedstress van alleenstaande en samenwonende moeders te vergelijken. Er bleek een significant verschil ($p < .0001$; 2-tailed) in scores te bestaan tussen beide groepen:

Tabel 1: Groepsgegevens

	Samenwonend?	N	Gemiddelde	Std. Deviatie	Std. Error Mean
Opvoedstress	Nee	326	2,03	,955	,050
	Ja	2365	1,76	,815	,016

1 = zeer weinig
 2 = weinig
 3 = redelijk veel
 4 = veel
 5 = zeer veel

De t -score was 5,238 (met df 439,457). Zie ook Tabel 2 in bijlage 4.

Hypothese 1 is hiermee bevestigd: Alleenstaande moeders ervaren significant meer opvoedstress dan samenwonende moeders. Gemiddeld ervaren zij 0,27 categorie meer opvoedstress dan samenwonende moeders (op een schaal van 1= zeer weinig opvoedstress tot 5= zeer veel opvoedstress).

Verband tussen praktische en emotionele steun enerzijds en mate van opvoedstress anderzijds

Om te testen wat de impact is van zowel emotionele als praktische steun als de interactie tussen beide, op de mate van opvoedstress van alleenstaande moeders is een one-way analysis of variance (ANOVA) uitgevoerd. Zowel emotionele- als praktische steun bestonden uit 5 groepen, variërend van ‘groep alleenstaande moeders die zeer weinig emotionele/praktische steun ontvangt’ tot ‘groep alleenstaande moeders die zeer veel emotionele/praktische steun ontvangt’. Er bleek enkel significant verschil in groepsgemiddelden te bestaan voor emotionele steun ($p = .02$).

Tabel 2: ANOVA

Afhankelijke variabele: Opvoedstress

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	22,440(a)	17	1,320	1,553	,076	,083
Intercept	167,332	1	167,332	196,859	,000	,404
Emotionele steun	10,062	4	2,515	2,959	,020	,039
Praktische steun	6,538	4	1,635	1,923	,107	,026
Emotionele steun * praktische steun	5,964	9	,663	,780	,635	,024
Error	247,353	291	,850			
Total	1538,000	309				
Corrected Total	269,793	308				

a R Squared = ,083 (Adjusted R Squared = ,030)

De impact van praktische steun of de interactie tussen beide bleek niet significant ($p=.107/ p=.635$). Het toevoegen van een aantal controlevariabelen veranderde niets aan deze uitkomst⁷. Deze modellen zijn daarom niet in de bijlage gepresenteerd.

Ondanks het significante resultaat voor emotionele steun, blijken de verschillen in gemiddelden tussen de groepen vrij klein. De effect-size, berekend door *eta squared* te gebruiken, was .039. Wanneer de richtlijnen van Cohen (1988, in Pallant 2007) aangehouden worden, betekent dit dat het resultaat tussen een klein en redelijk effect in zit (.01 = klein, .06 = redelijk). Zie ook Tabellen 3 t/m 6 in bijlage 4. Om te constateren waar de verschillen in groepsgemiddelden zaten, zijn Post Hoc vergelijkingen uitgevoerd (Tukey HSD). Deze test liet zien dat er significant verschil bestond tussen

⁷ Er is gecontroleerd voor: inkomen, opleidingsniveau, aantal kinderen, leeftijd van de moeder en het aantal dagen dat de moeder werkt.

de groep alleenstaande moeders die zeer weinig emotionele steun ontvangen enerzijds en de groep moeders die ofwel veel ofwel zeer veel emotionele steun ontvangen anderzijds. De overige groepsgemiddelden verschilden niet significant van elkaar (zie Tabel 7 en 8 in bijlage 4).

Omdat het verschil in gemiddelden negatief is (Resp. $-.52/-1.18$, beide $p=.05$), wil dit zeggen dat moeders die zeer weinig emotionele steun ontvangen *minder* opvoedstress ervaren dan moeders die veel of zeer veel emotionele steun ontvangen⁸. Hoewel er dus een significant verband is gevonden, blijkt het verband in tegenovergestelde richting te lopen dan vooraf werd verwacht. Om dit positieve verband tussen mate van emotionele steun en mate van opvoedstress te bevestigen, is een Pearson's product-moment correlatie coëfficiënt berekend. Het verband blijkt inderdaad positief (zie ook Tabel 9 in bijlage 4):

Tabel 3: Correlatie tussen Emotionele steun en opvoedstress

		Opvoedstress	Emotionele steun
Opvoedstress	Pearson Correlation	1	,196(**)
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	319	312
Emotionele steun	Pearson Correlation	,196(**)	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	312	317

Dit zegt echter niets over causaliteit. Omdat dit verband in tegengestelde richting loopt dan op basis van de theorie verwacht werd, wordt een extra hypothese opgesteld en getest. In deze hypothese (H 2.B) wordt niet gekeken naar frequentie van de emotionele steun, maar naar *tevredenheid* over de geboden emotionele steun. De resultaten van het testen van deze hypothese worden verderop in deze paragraaf gepresenteerd.

Hypothese 2 is daarmee verworpen. Alleenstaande moeders die veel praktische en emotionele steun ontvangen uit hun informele sociale netwerk, hebben niet minder opvoedstress dan moeders die dit minder ontvangen. Sterker nog, alleenstaande moeders die veel emotionele steun ontvangen uit hun sociale netwerk ervaren meer opvoedstress dan moeders die dit minder ontvangen. De ANOVA bleek niet significant voor praktische steun. Praktische steun lijkt daarom geen invloed te hebben op de mate van opvoedstress van alleenstaande moeders.

⁸ Of meer precies: 1. Moeders die veel emotionele steun ontvangen, ervaren gemiddeld .58 categorie minder opvoedstress dan moeders die zeer weinig emotionele steun ontvangen. 2. Moeders die zeer veel emotionele steun ontvangen, ervaren gemiddeld 1.18 categorie minder opvoedstress dan moeders die zeer weinig emotionele steun ontvangen.

Invloed van inkomen op de relatie tussen sociale steun en mate van opvoedstress

Om te achterhalen of inkomensniveau het verband tussen emotionele of praktische steun en mate van opvoedstress versterkt, zijn opnieuw ANOVA's uitgevoerd met inkomen als interactievariabele en emotionele- en praktische steun als onafhankelijke variabelen:

Tabel 4: ANOVA

Afhankelijke variabele: Opvoedstress

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	46,862(a)	43	1,090	1,301	,113	,187
Intercept	169,115	1	169,115	201,892	,000	,454
Emotionele steun	12,405	4	3,101	3,702	,006	,057
Praktische steun	8,611	4	2,153	2,570	,039	,041
Emotionele steun * Praktische steun	9,145	9	1,016	1,213	,287	,043
Emotionele steun * Inkomensniveau	12,337	12	1,028	1,227	,265	,057
Praktische steun * Inkomensniveau	6,811	10	,681	,813	,616	,032
Error	203,549	243	,838			
Total	1451,000	287				
Corrected Total	250,411	286				

a R Squared = ,187 (Adjusted R Squared = ,043)

De interactie-effecten bleken bij lange na niet significant ($p = .265 / p = .616$). Opvallend in dit model was dat de effect-size van emotionele steun groter bleek te zijn dan in het model zonder inkomen (.057 i.p.v. 0.39). Daarnaast leek de invloed van praktische steun nu wel significant te zijn ($p = .039$). Echter na het uitvoeren van de Post-Hoc vergelijkingen middels een Tukey HSD test, bleken er wederom geen significante verschillen te bestaan tussen de groepen moeders die weinig praktische steun ontvangen en de groepen moeders die veel praktische steun ontvangen op de gemiddelde scores van opvoedstress (zie Tabel 13 in bijlage 4).

Hypothese 2.A wordt daarmee eveneens verworpen: Het effect tussen praktische en emotionele steun en opvoedstress is niet sterker voor alleenstaande moeders met een laag inkomen.

Verband tussen tevredenheid over emotionele steun en mate van opvoedstress

Omdat frequentie van ontvangen emotionele steun niet bleek samen te hangen met een verminderde mate van opvoedstress, is een aanvullende hypothese opgesteld. Deze hypothese luidt:

Alleenstaande moeders die tevreden zijn over de emotionele steun die zij ontvangen hebben minder opvoedstress dan alleenstaande moeders die ontevreden zijn over de emotionele steun die zij ontvangen. (H 2.B)

Om deze hypothese te testen zijn wederom ANOVA's uitgevoerd. Praktische steun is niet meegenomen in deze analyse omdat in de vragenlijst niet is gevraagd naar de tevredenheid hierover. Daarnaast lijkt praktische steun geen invloed te hebben op de mate van opvoedstress.

In het model zijn de variabelen 'ouders', 'overige familieleden' en 'vrienden en kennissen' meegenomen. Alle variabelen bestonden uit 5 groepen, bestaande uit: 'groep alleenstaande moeders die *tevreden* is over de emotionele steun', 'groep alleenstaande moeders die *redelijk tevreden* is over de emotionele steun', 'groep alleenstaande moeders die *niet tevreden en niet ontevreden* is over de emotionele steun', 'groep alleenstaande moeders die *redelijk ontevreden* is over de emotionele steun' en 'groep alleenstaande moeders die *ontevreden* is over de emotionele steun'.

Tabel 5: ANOVA

Afhankelijke variabele: Opvoedstress

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	30,346(a)	22	1,379	1,871	,014	,191
Intercept	45,051	1	45,051	61,125	,000	,260
Tevredenheid over advies en praten over opvoeding met ouders	7,674	4	1,918	2,603	,038	,056
Tevredenheid over advies en praten over opvoeding met overige familieleden	1,442	3	,481	,652	,583	,011
Tevredenheid over advies en praten over opvoeding met vrienden en kennissen	1,499	3	,500	,678	,567	,012
Emotionele steun van ouders	2,518	4	,630	,854	,493	,019
Emotionele steun van overige familieleden	3,442	4	,861	1,168	,327	,026
Emotionele steun van vrienden en kennissen	2,892	4	,723	,981	,419	,022
Error	128,243	174	,737			
Total	983,000	197				
Corrected Total	158,589	196				

a R Squared = ,191 (Adjusted R Squared = ,089)

Er bleek enkel significant verschil in groepsgemiddelden te bestaan voor de categorie 'ouders' ($p = .038$; zie Tabel 15 in bijlage 4). Significantie kon niet worden aangetoond voor de categorieën 'overige familieleden' en 'vrienden/kennissen' (Resp. $p = .583$ / $p = .567$). The effect-size voor de categorie

‘ouders’, berekend door *eta squared* te gebruiken, was .056 en kan daarmee als redelijk aangemerkt worden volgens de standaard van Cohen (1988, in Pallant, 2007).

Om te achterhalen waar de verschillen in groepsgemiddelden zaten, is wederom een Tukey HSD uitgevoerd. Hieruit bleek dat er een significant verschil zat tussen de groep moeders die aangeeft tevreden te zijn over de geboden emotionele steun door ouders en de groep die aangeeft redelijk tevreden te zijn over deze geboden steun door ouders (zie Tabel 16 in bijlage 4). Omdat het een positieve score betreft (.47), liep het verband nu wel in de verwachte richting. Dus moeders die tevreden zijn over de emotionele steun die zij ontvangen van hun ouders, ervaren significant minder opvoedstress dan moeders die slechts redelijk tevreden zijn over de emotionele steun die zij ontvangen van hun ouders.

Om dit negatieve verband tussen tevredenheid over de emotionele steun geboden door ouders en de mate van opvoedstress te bevestigen, is wederom een Pearsons product-moment correlatie coëfficiënt berekend:

Tabel 6: Correlatie

		Opvoedstress	Tevredenheid over advies en praten over opvoeding met ouders
Opvoedstress	Pearson Correlation	1	-,108
	Sig. (2-tailed)		,088
	N	319	251
Tevredenheid over advies en praten over opvoeding met ouders	Pearson Correlation	-,108	1
	Sig. (2-tailed)	,088	
	N	251	253

Het verband blijkt inderdaad negatief, maar niet significant. ($r = -.108$, $n = 251$, $p = .088$).

Hypothese 2.B is gedeeltelijk aangenomen. Alleenstaande moeders die tevreden zijn over de emotionele steun die zij ontvangen van hun ouders hebben minder opvoedstress dan alleenstaande moeders die hierover minder tevreden zijn. Deze relatie bleek niet significant voor de categorieën ‘overige familieleden’ en ‘vrienden en kennissen’.

Verband tussen ervaren tekort aan emotionele steun en opvoedstress

Een andere manier om naar het verband tussen emotionele steun en opvoedstress te kijken, is het verband tussen *ervaren tekort* aan steun en mate van opvoedstress bij alleenstaande moeders bloot te leggen. Hiervoor is eveneens een ANOVA uitgevoerd met ‘ervaren tekort’ als onafhankelijke en ‘mate van opvoedstress’ als afhankelijke variabele. De onafhankelijke variabele bestond uit drie groepen: ‘moeders met weinig behoefte aan extra emotionele steun’, ‘moeders met redelijk veel behoefte aan extra emotionele steun’ en ‘moeders met veel behoefte aan extra emotionele steun’:

Tabel 7: ANOVA

Afhankelijke variabele: Opvoedstress

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	3,521(a)	2	1,760	2,085	,126	,014
Intercept	500,338	1	500,338	592,593	,000	,674
Mate van behoefte een extra steun	3,521	2	1,760	2,085	,126	,014
Error	241,476	286	,844			
Total	1397,000	289				
Corrected Total	244,997	288				

a R Squared = ,014 (Adjusted R Squared = ,007)

Er bleek geen significant verschil in gemiddelden te bestaan voor ervaren tekort aan sociale steun ($p = .126$). Ondanks de niet significante uitkomst, is aanvullend toch een Tukey HSD test uitgevoerd, om de richting van de verschillen in groepsgemiddelden te achterhalen. Omdat de verschillen in gemiddelden negatief waren (Resp. $-.24$ en $-.34$, zie Tabel 21 in bijlage 4), lijkt het zo te zijn dat het verband nu wel in de verwachte richting loopt. Deze Tukey HSD scores zeggen achtereenvolgens dat moeders die redelijk veel behoefte hebben aan extra steun gemiddeld $.24$ categorie hoger scores op opvoedstress dan moeders die weinig behoefte aan extra emotionele steun hebben en dat moeders die veel behoefte hebben aan extra steun, gemiddeld $.34$ categorie hoger scores op opvoedstress dan moeders met weinig behoefte hieraan. Om deze positieve relatie verder te exploreren is een Pearsons product-moment correlatie coëfficiënt berekend:

Tabel 8: Correlatie

		Opvoedstress	Mate van behoefte aan extra steun
Opvoedstress	Pearson Correlation	1	,118(*)
	Sig. (2-tailed)		,045
	N	319	289
Mate van behoefte aan extra steun	Pearson Correlation	,118(*)	1
	Sig. (2-tailed)	,045	
	N	289	294

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Het verband blijkt inderdaad positief ($r = .118$, $n = 289$, $p = .05$). Desalniettemin waren de verschillen op basis van de ANOVA niet significant dus dergelijke conclusies kunnen niet getrokken worden in dit onderzoek.

Hypothese 3 wordt daarom verworpen: Alleenstaande moeders die een laag tekort ervaren aan emotionele sociale steun, hebben niet minder opvoedstress dan moeders die een groot tekort aan informele sociale steun ervaren.

Invloed van inkomen op de relatie tussen ervaren emotionele steun tekort en mate van opvoedstress

Omdat hypothese 3 is verworpen, was het niet aannemelijk dat de invloed van inkomen op de relatie tussen ervaren tekort aan emotionele steun en opvoedstress wel tot significante resultaten zou leiden. Deze aanname bleek correct. Na het uitvoeren van een laatste ANOVA bleek ook deze relatie bij lange na niet significant ($p=.584$; *Partial Eta Squared* = .022; zie Tabel 25 in bijlage 4).

Hypothese 3.A wordt verworpen. Het effect tussen tekort aan sociale steun en opvoedstress is niet sterker voor alleenstaande moeders met een lage inkomensstandaard.

5. Conclusie en discussie

In dit onderzoek is getest of informele sociale steun van invloed is op de mate van opvoedstress bij alleenstaande moeders. Hiervoor zijn de gegevens van 326 alleenstaande moeders geanalyseerd, deze data waren afkomstig uit de dataset ‘Opvoeden in Nederland’ van het SCP (2011).

Allereerst is gekeken of alleenstaande moeders meer opvoedstress ervaren dan samenwonende moeders, dit bleek het geval. Daarbij moet wel de opmerking geplaatst worden dat beide groepen relatief laag scoorden op de variabele ‘opvoedstress’.

Vervolgens bleek binnen de groep alleenstaande moeders praktische steun niet van invloed te zijn op de mate van opvoedstress die zij ervaren. Emotionele steun bleek wel van invloed, maar het verband liep anders dan vooraf werd verwacht: Hoe meer emotionele steun alleenstaande moeders ontvingen, hoe hoger zij scoorden op opvoedstress. Daarom is een additionele hypothese opgesteld, waarin werd aangenomen dat niet de frequentie van, maar de tevredenheid met de emotionele sociale steun samenhangt met een verminderde opvoedstress. Dit bleek inderdaad het geval, zij het enkel voor de categorie ouders. Het verband bleek niet significant voor de categorieën overige familieleden en vrienden en kennissen. Voor zowel de relatie tussen frequentie van emotionele steun en opvoedstress als de relatie tussen tevredenheid met emotionele steun en opvoedstress is geen interactie-effect gevonden van inkomen.

Hoewel de conclusie getrokken kan worden dat alleenstaande moeders over het algemeen niet veel sociale steun uit het informele netwerk ontvangen, heeft het grootste gedeelte geen behoefte aan extra sociale steun. Ook hier werd geen interactie-effect van inkomen gevonden.

Hoe kunnen de gevonden resultaten verklaard worden en wat zijn de pedagogische implicaties die naar aanleiding van deze resultaten gemaakt kunnen worden?

Laat ik beginnen met een aantal opmerkingen van methodologische aard, alvorens over te gaan op een aantal inhoudelijke verklaringen en praktische implicaties. Voor dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van bestaande data van het SCP. Enerzijds heeft dat voordelen geboden. Het heeft me bijvoorbeeld in staat gesteld testen uit te voeren op een relatief grote sample en ik was daarnaast niet alleen verzekerd van een valide en betrouwbaar meetinstrument, maar ook van een solide dataverzamelingsproces. Anderzijds heeft het mijn onderzoek beperkt in de mogelijkheden. Zo ben ik niet in staat geweest de invloed van persoonlijke coping bronnen te testen en heb ik ook geen invloed gehad op de operationalisering van de variabelen. Dit laatste kan invloed gehad hebben op het feit dat ik niet de resultaten heb gevonden die ik vooraf verwachtte. Dit geldt onder andere voor de variabele ‘opvoedstress’. Hoewel de SCP-schaal, die ‘beleving van de opvoeding/opvoedstress’ meet, een hoge Cronbachs Alpha heeft, zou ik deze variabele in een vervolgonderzoek uitgebreider operationaliseren. De huidige schaal is sterk gericht op het structureel overbelast zijn en het structureel onzeker zijn van ouders. Op basis van de theorie zou ik hier items aan toe willen voegen die gaan over alledaagse

stressoren in de opvoeding (de zgn. parenting daily hassles, zie p. 6-7), maar ook over zaken die indirect gerelateerd zijn aan de opvoeding (zoals belasting door combi werk/opvoeding, hoge werkdruk, financiële zorgen, zie ook p.7). Naast de operationalisering van de variabele ‘opvoedstress’, kan ook sociale wenselijkheid meegespeeld hebben in het niet vinden van de verwachte resultaten. Ouders zullen wellicht niet graag toegeven dat zij moeite hebben met de opvoeding of hierover onzeker zijn. Dergelijke sociale wenselijkheid kan ook een rol gespeeld hebben bij de vraag of er behoefte bestond aan extra advies van of gesprekken met het informele sociale netwerk: Ouders zijn graag autonoom en de opvatting dat je idealiter niemand anders bij de opvoeding nodig hebt staat in Nederland hoog in het vaandel. Deze assumptie kan bijgedragen hebben aan de gevonden resultaten. Sociaal wenselijke antwoorden zijn overigens altijd een risico wanneer je onderzoek doet op basis van zelfrapportage. Het meten van emotionele sociale steun zou ik in een vervolgonderzoek ook anders doen. De vraag van het SCP is enkel gericht op de frequentie van en tevredenheid met advies en gesprekken die specifiek gaan over de opvoeding. Echter, emotionele steun kan veel meer zijn dan dat. Wellicht zit de kracht van emotionele sociale steun zelfs in ‘de simpele schouder om even op te leunen’. De inhoud van de gesprekken hoeft dan geen opvoedingsthema’s te betreffen. Misschien is een ouder wel net zoveel geholpen met het vertellen over zijn dag, of iets specifieks wat de ouder heeft meegemaakt. Of misschien biedt iets gezelligs doen samen ook al voldoende bodem om als ouder weer op te laden voor de opvoeding. In die zin hoeft emotionele steun dus niet opvoed-gerelateerd te zijn. Dat in de SCP-schaal enkel naar dit soort gesprekken over opvoeden werd gevraagd, kan een verklaring vormen voor het resultaat dat alleenstaande moeders over het algemeen een lage mate van emotionele steun ontvangen. Wanneer de ouders ook gevraagd zou zijn naar overige interacties met het sociale netwerk, zouden de scores op emotionele steun naar verwachting een stuk hoger zijn geweest. Een andere mogelijke verklaring voor de lage scores op ontvangen emotionele steun, is dat ‘advies over de opvoeding’ een negatieve associatie op kan roepen bij ouders. ‘Advies’ (en dan helemaal ongevraagd) zou bij ouders als ongewenste bemoeienis van anderen opgevat kunnen worden. Daarom zou het zo kunnen zijn dat dagelijkse interacties over de opvoeding/kinderen met anderen (bijv. een praatje met de buurvrouw over de nieuwe sport van een kind) in deze enquête niet door ouders is aangemerkt als sociale steun.

In de hypothesen werd verder aangenomen dat een laag inkomen de relatie tussen sociale steun en een verminderde opvoedstress zou versterken. Helaas heb ik dit niet aan kunnen tonen. Dit kan enerzijds komen door de geringe variatie in inkomensniveaus (een ruime meerderheid had een beneden modaal inkomen), anderzijds kan dit veroorzaakt zijn doordat alimentatie niet is meegenomen in de maandelijkse gezinsinkomsten. Hierdoor kan het zo zijn dat de inkomens in werkelijkheid een stuk hoger uitvallen. In het laatste geval wil dat wellicht zeggen voor deze sample dat er weinig extra opvoedstress is als gevolg van financiële zorgen. Dan is ook de hypothese niet aan te tonen dat financiële zorgen het verband versterken, simpelweg omdat er geen financiële zorgen zijn. Een andere mogelijke verklaring op het afwezig zijn van een dergelijk verband, is dat financiële zorgen wel van

invloed zijn op het algehele stressniveau van ouders, maar minder op de beleving van de opvoeding. Om de invloed van de financiële situatie verder te kunnen exploreren, is vervolgonderzoek nodig.

Hoewel de steekproef voor dit onderzoek relatief groot was ($N = 326$), is representativiteit niet aan te tonen. De resultaten kunnen daarom niet gegeneraliseerd worden naar de totale Nederlandse populatie. Ook is er in de resultaten geen onderscheid gemaakt op basis van culturele achtergrond van moeders. Dit is wat mij betreft een beperking van het onderzoek, omdat culturele opvattingen over alleenstaand ouderschap van invloed kunnen zijn de beleving van de opvoeding. In Islamitische culturen is scheiden bijvoorbeeld een schande en bestaat de kans op uitstoting door de familie, terwijl in de matrifocale Antilliaanse cultuur alleenstaand moederschap volkomen normaal is. Om de invloed van cultureel bepaalde opvattingen vast te kunnen stellen, is eveneens vervolgonderzoek nodig.

Met de methodologische beperkingen van dit onderzoek in het achterhoofd, wil ik toch een aantal mogelijke inhoudelijke verklaringen aandragen voor de gevonden resultaten. De resultaten roepen namelijk een aantal vragen op die om een antwoord vragen.

De eerste vraag die ik mijns inziens van een inhoudelijk antwoord moet voorzien is: Hoe kan het dat een hogere mate van emotionele sociale steun gepaard gaat met meer opvoedstress in plaats van minder? In lijn met de resultaten uit het Gezinsrapport 2011 van het SCP, zou de redenering kunnen zijn dat moeders die veel opvoedstress ervaren een groter beroep doen op hun sociale netwerk dan moeders die minder stress ervaren. Echter, het actief aanspreken van het informele sociale netwerk voor steun vraagt wel om persoonlijke capaciteiten. De persoonlijke coping bronnen van moeders zouden in deze relatie daarom een mediërende rol kunnen spelen. Moeders die hoog scoren op de coping bron 'assertiviteit' (een dimensie van 'zelfvertrouwen', p. 11), zullen bijvoorbeeld eerder hun netwerk aanspreken wanneer er behoefte is aan steun dan moeders die hier laag op scoren. Daarnaast bestaat er het kwalitatieve aspect van persoonlijke relaties. Alleenstaande moeders met beperkte persoonlijke coping bronnen zullen wellicht minder bevredigende sociale relaties opbouwen en in stand houden. Wanneer moeders bijvoorbeeld laag scoren op de coping bron 'zelfvertrouwen', zullen zij zich de mening van anderen sneller aantrekken dan moeders met een grote mate van zelfvertrouwen. De geboden emotionele steun hoeft dan niet te leiden tot een afname van opvoedstress, maar misschien zelfs wel tot een toename. Een zelfde soort redenering kan gemaakt worden voor de mate waarin moeders in staat zijn zich te ontspannen (coping bron 'ontspanningscontrole', p. 11). Wanneer moeders hier laag op scoren, kunnen interacties met het sociale netwerk zelfs als stressvol ervaren worden.

Hoewel ik dit niet kwantitatief heb kunnen onderzoeken, staat voor mij buiten kijf dat de persoonlijke coping bronnen van alleenstaande moeders een grote rol spelen in hoe zij met opvoedstress omgaan. Omdat ik dit niet heb kunnen testen, biedt dit een alternatieve theoretische verklaring voor mijn gevonden resultaten. Alleenstaande moeders die beschikken over constructieve coping methoden zullen namelijk minder snel opvoedstress ervaren, ongeacht de emotionele steun die

zij ontvangen uit hun netwerk. Wanneer alleenstaande moeders een sterke interne locus of control hebben, zullen zij zich ook minder afhankelijk voelen van hun netwerk doordat zij menen zelf invloed te hebben op het verloop van situaties. Toekomstig onderzoek zou deze hypothese moeten bevestigen.

Een andere opvallende uitkomst uit het onderzoek is dat de rol van de eigen ouders kennelijk belangrijk is in het leven van alleenstaande moeders. Een goede relatie met de eigen ouders lijkt de opvoedstress van alleenstaande moeders te kunnen verminderen. De importantie van deze relatie zou verklaard kunnen worden door de redenering dat ouders hun eigen kinderen niet alleen al hun hele leven kennen -en alle levensfasen mee doorlopen hebben-, maar ook dat kinderen erop vertrouwen dat zij veelal terug kunnen vallen op hun ouders. Uit literatuur over romantische relaties is bekend dat vanaf de adolescentie de partner de rol van de ouders grotendeels overneemt. Wanneer deze partner dan vervolgens weer weg valt is het wellicht niet meer dan logisch dat (volwassen) kinderen weer meer terug vallen op hun ouders. Het zou zo kunnen zijn dat er een soort van vanzelfsprekendheid en onvoorwaardelijkheid in deze relatie ligt: ouders zijn er voor hun kinderen, zeker in lastige tijden. Ouder ben je voor altijd – partner niet, daar weten alleenstaande moeders alles van. Daar komt bij dat er naast de eigen volwassen kinderen, er voor ouders ook kleinkinderen in het spel zijn. Het is goed mogelijk dat zij zich ook hiervoor verantwoordelijk voelen en daardoor veel willen investeren in een goede relatie. Ook zijn ouders van volwassen kinderen vaak al met pensioen en daardoor hebben zij meer tijd om zich met hun kinderen en kleinkinderen bezig te houden. Wanneer deze intergenerationele primaire familiebanden goed en stevig zijn, kunnen ze daarom een grote bron van emotionele steun zijn voor alleenstaande moeders.

Tot slot nog een inhoudelijke opmerking over de positie van burens in het sociale netwerk. Deze categorie bleek namelijk nauwelijks van invloed in de analyses, om deze reden heb ik er daarom voor gekozen deze categorie niet mee te nemen in het onderzoek. Een mogelijke verklaring voor de geringe invloed van burens, zou kunnen zijn dat de buurt zijn oorspronkelijke functie als ontmoetingsplek voor ouders heeft verloren. Maatschappelijke ontwikkelingen zoals toegenomen mobiliteit, individualisering en behoefte aan privacy hebben hier aan bijgedragen. Het resultaat hiervan is dat ouders hun eigen netwerken bewust kiezen en zich niet laten leiden door de toevallige nabijheid van burens. Deze assumptie is in lijn met wat het SCP (2011) concludeert in haar Gezinsrapport.

Welke praktische pedagogische implicaties kunnen uit het voorgaande gemaakt worden?

Een eerste evidente pedagogische implicatie is dat emotionele steun als basis voor opvoedingsondersteuning niet noodzakelijk opvoed-gerelateerd hoeft te zijn. Emotionele steun is zoals gezegd veel meer dan advies of praten over de opvoeding. Of er uit sociale relaties emotionele steun gegenereerd wordt, is daarnaast in grote mate afhankelijk van de kwaliteit van de relaties. Huidig aanbod aan opvoedingsondersteuning richt zich vrijwel uitsluitend op inhoudelijke opvoedthema's. Daarom lijkt het tijd voor een koerswijziging. De bevinding dat alleenstaande moeders aangeven geen of weinig behoefte te hebben aan extra advies en gesprekken over opvoeding, sterkt de aanzet tot deze

koerswijziging. Want het is zeer goed denkbaar dat zij geen behoefte hebben aan opvoedadvies, maar wel aan sociaal contact. Ook de assumptie dat ouders niet graag toegeven onzeker te zijn of hulp nodig te hebben biedt grond voor een koerswijziging. Wanneer het normatieve adviesaspect uit de ondersteuning komt te vervallen, zou het wel eens veel makkelijker kunnen worden om over onzekerheden in de opvoeding te praten. Zet als beleidsmakers daarom niet in op traditionele opvoedingsondersteuning, maar focus op het opbouwen van langdurige en kwalitatief goede netwerken en relaties tussen alleenstaande moeders. Dit kunnen netwerken zijn rondom opvoeding, maar ook bijvoorbeeld rondom sport, culturele zaken of puur rondom informele ontmoeting: in feite maakt de setting niet uit, als de ontmoeting maar centraal staat. De rol van de beleidsmakers verschuift dan van de inhoud bepalen naar het creëren en faciliteren van ouderontmoeting. Gezien het afnemende belang van de buurt als ontmoetingsplaats, zouden virtuele communities kunnen worden ingezet om netwerken te vormen. Alleenstaande moeders kunnen dan specifiek die netwerken kiezen die hen aanspreken en worden via virtuele communities gefaciliteerd. Vervolgens kan structurele persoonlijke ontmoeting plaats vinden.

Programma's die zich richten op ontmoeting tussen ouders en het versterken van netwerken, zouden binnen het huidige overheidsbeleid eenvoudig gelegitimeerd moeten kunnen worden. Het kabinet heeft het versterken van de eigen kracht en sociale netwerken als bron van informele ondersteuning immers hoog op de agenda staan. Daarnaast zijn dergelijke programma's relatief goedkoop, omdat er geen dure evidence-based interventies aan ten grondslag liggen. In een tijd van bezuiniging op sociale zekerheid is dat mooi meegenomen. Het project Allemaal Opvoeders, dat inzet op de versterking van informele sociale netwerken rondom gezinnen, is een voorbeeld van hoe dergelijke opvoedingsondersteuning vorm zou kunnen krijgen in de praktijk. Binnen dit project worden allerlei ontmoetingsactiviteiten georganiseerd voor ouders, maar er wordt niet gestuurd op het geven van opvoedadviezen. Hoewel dit soort gesprekken door ontmoeting wel veelal spontaan ontstaat, worden ouders niet voorzien van (ongevraagd) opvoedadvies.

Een tweede pedagogische implicatie omvat het inzetten op versterking van persoonlijke coping bronnen van alleenstaande moeders. Omdat het aannemelijk is dat deze bronnen een belangrijke rol spelen in zowel het omgaan met opvoedstress als het aanboren van het eigen sociale netwerk voor steun, is het relevant om in te zetten op de versterking hiervan. Een mogelijke vorm om dit te doen is het aanbieden van cursussen gericht op het versterken van persoonlijke competenties. Wederom staat de opvoedcomponent dan niet centraal. Het pedagogisch rendement is indirect, omdat betere coping bronnen van alleenstaande moeders hen in staat stellen beter met opvoedstress om te gaan, en daardoor competentere opvoeders te zijn. Bij het aanbieden van dergelijke cursussen is het zaak dat de doelgroep actief wordt opgezocht, aangezien de groep alleenstaande moeders die hier het meest profijt van zou kunnen hebben niet uit zichzelf op zoek zal gaan naar dergelijk aanbod. Dit vraagt om een outreachende houding van de professionals vanuit bijvoorbeeld het Centrum voor Jeugd en Gezin

(CJG). Ook is het belangrijk een positieve aanpak te hanteren in de methodiek, zodat empowerment van de doelgroep bevorderd kan worden.

Een laatste pedagogische implicatie betreft het –indien nodig- versterken van de relatie tussen alleenstaande moeders en hun ouders. Omdat deze intergenerationele relaties een grote bron van emotionele steun kunnen zijn, is het van belang dat deze relaties zoveel mogelijk sterk zijn. Dit is uiteraard niet voor alle alleenstaande moeders het geval. Voor de moeders met onbevredigende ouderrelaties, zou samen met ouders gekeken kunnen worden hoe deze relatie verbeterd of versterkt kan worden. Dit kan bijvoorbeeld door de inzet van mediators.

Alleenstaande moeders die een sterke relatie hebben met hun ouders, zouden tot slot gebaat kunnen zijn bij een positiever imago van intergenerationeel contact. In Nederland leven verschillende generaties veelal gescheiden. Micha de Winter noemt in een van zijn stukken het voorbeeld van zwemmen: In Nederland hebben we baby zwemmen, kinderzwemmen, tienerzwemmen, vrouwenzwemmen en senioren zwemmen. Waarom niet juist stimuleren dat generaties samen activiteiten ondernemen? Wellicht zou een imagocampagne hier aan bij kunnen dragen.

Ik zou af willen sluiten met enkele suggesties voor vervolgonderzoek. Naast de suggesties die ik in het methodologische deel van deze discussie heb gedaan, zou vervolgonderzoek zich wat mij betreft het beste kunnen richten op de functie van persoonlijke coping bronnen van alleenstaande moeders. Welke invloed hebben ze op het omgaan met opvoedstress en op wat voor manier kun je ze versterken? De combinatie van persoonlijke coping bronnen, sociale coping bronnen en de interactie hiertussen lijken een groot gedeelte van het omgaan met opvoedstress te kunnen verklaren.

Daarnaast lijkt onderzoek naar de specifieke behoeftes in sociaal contact van alleenstaande moeders me relevant. Met wat voor soort contact zijn zij het meeste gebaat? Hebben zij, op basis van een soort-zoekt-soort aanname, behoefte aan lotgenotencontact? Of misschien juist niet? Hoe zien zij de relatie met hun eigen ouders? Is deze –oneerbiedig gezegd- belangrijk vanwege gebrek aan beter? Of is de ouder-kind relatie zo fundamenteel en essentieel dat geen enkele andere relatie deze kan vervangen? Willen alleenstaande moeders praten over opvoedingskwesties met anderen of willen ze misschien juist wel gezellige activiteiten ondernemen? Uiterst relevante vragen als je het mij vraagt, zeker gezien het vooruitzicht dat het aandeel eenoudergezinnen alleen maar verder toe zal nemen in de nabije toekomst.

Geraadpleegde Bronnen

- Abadin, R. R. (1992). The determinants of parenting behaviour. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21: 407-412.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62:1269-1287.
- Amato, P. R., & Hohmann-Marriott, B. (2007). A comparison of high- and low-distress marriages that end in divorce. *Journal of Marriage and Family*, 69: 621-638.
- Andresen P. & Telleen, S. (1992). The relationship between social support and maternal behaviours and attitudes: A meta-analytic review. *American Journal of Community Psychology*, 20 (6): 753-774.
- Beach, S., Fincham, F., Katz, J. & Bradbury, T. (1996). Social support in marriage: A cognitive perspective. In Pierce, G., Sarason, B. & Sarason, I.(Eds.), *Handbook of Social Support and the Family* (43 – 66). Plenum Press: New York and London.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55: 83-96.
- Belsky, J. & Vondra, J. (1989). Lessons from child abuse: The determinants of parenting. In Cicchetti, D. & Carlson, V. (Eds.), *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect* (153-202). New York: Cambridge University press.
- Belsky, J., Woodworth, S. & Crnic, K.(1996). Troubled family interaction during toddlerhood. *Development and Psychopathology*, 8, 477-495.
- Bornstein, M.H. (Eds) (1995). *Handbook of Parenting: Volume 3. Status and Social Conditions of Parenting*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Bornstein, M.H.(Eds.)(1995). *Handbook of Parenting: Volume 5. Practical Issues in Parenting*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Bremberg, S. (2004). *New tools for parents. Proposals for new forms of parent support* . Swedish national Institute of Public Health.
- Broese van Groenou, M.I. (1991). *Gescheiden netwerken. De relaties met vrienden en verwanten na echtscheiding* (proefschrift). Rijksuniversiteit Utrecht.

- Broese van Groenou, M.I. (2004). Differential effects of divorce on social integration. *Journal of Social and Personal Relationships*. 22 (4): 455 – 476.
- Brolin Laftman, S. (2009). Family structure and children's living conditions. A comparative study of 24 countries. *Child Ind Res*, 3:127–147.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development. Experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bucx, F. (Eds.) (2011). *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Bucx, F, Kempen, H., van, Wildeboer Schut, J. (2011). De financiële positie van gezinnen, in Bucx, F. (Eds.) *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland (79-100)*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Bucx, F. & Roos, S., de (2011). Opvoeden in Nederland, in Bucx, F. (Eds.) *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland (152-179)*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Caldwell M. A. & Peplau, L. A. (1982). Sex differences in same-sex friendship. *Sex Roles*. 8 (7): 721 – 732.
- Cicchetti, D. & Carlson, V. (Eds.), (1989). *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect*. New York: Cambridge University press.
- Cochran, M. & Niego, S. (1995). Parenting and social networks, in M.H. Bornstein (Eds) *Handbook of Parenting: Volume 3. Status and Social Conditions of Parenting (393–418)*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Cohen, S. & Wills, T.A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2): 310 -357.
- Coletta, N. D. & Lee, D. (1983). The impact of support for black adolescent mothers. *Journal of Family Issues*. 4 (1): 127 -143.
- Compas, B.E., Connor-Smith, J.K., Saltzman, H., Thomsen, A.H. & Wadsworth (2001). Coping with stress during childhood and adolescence: Progress, problems and potential. *Psychological Bulletin*, 127: 87 – 127.

- Conger, R. D. & Conger, K. (2002). Resilience in Midwestern families: Selected findings from the first decade of a prospective. Longitudinal study. *Journal of Marriage and Family*. 64 (2): 361 – 373.
- Crnic, K. & Greenberg, M. T. (1990). Minor parenting stresses with young children. *Child Development*, 61: 1628 – 1637.
- Crnic, K. & Low, C. (2002). Everyday stresses and parenting. In Bornstein, M.H..(Eds.), *Handbook of Parenting. Volume 5 Practical Issues in Parenting* (243 – 267). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Deater-Deckard, K. (1998). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5, 314-332.
- Dix, T. (1991). The affective organization of parenting: Adaptive and maladaptive processes. *Psychological Bulletin*. 110 (1): 3 – 25.
- Doorten, I. & Bucx, F. (2011). Steun voor ouders bij de opvoeding: de rol van sociale netwerken, instanties en de buurt, in Bucx, F. (Eds.) *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland* (180-196). Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Edwards, R. & Gillies, V. (2004). Support in parenting: Values and consensus concerning who to turn to. *Journal of Social Policy*, 33: 627-647.
- Egten, C. van, Zeijl, E., Hoog, S. de, Nankoe, C. & Petronia, E. (2008). *Gezinnen van de toekomst. Opvoeding en opvoedingsondersteuning*. Den Haag, E-Quality.
- Harknett, K. (2006). The relationship between private safety nets and economic outcomes among single mothers. *Journal of Marriage and Family*, 68, 172-19.
- Graaf, A., de, (2011). Gezinnen in Cijfers, in F. Bucx (eds.). *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland* (35 – 61). Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Greef, A. & Merwe, S., van der (2003). Variables associated with resilience of divorced families. *Social Indicators Research*, 68 (1): 59 – 75.
- Hermanns, J. (1996). *Risk accumulation in child rearing and the concept of family support. Youth at risk: what makes the approaches successful*. Conference reader 1. Family Related problems. 1-27.
- Hortulanus, R., Machielse, A. & Meeuwesen, L. (2003). *Sociaal isolement. Een studie over sociale*

contacten en sociaal isolement in Nederland. Den Haag: Elsevier Overheid.

Jackson, A.P. (2000). Maternal self-efficacy and children's influence on stress and parenting among single black mothers in poverty. *Journal of Family Issues*, 21: 3-16.

Julien, D. J., & Markman, H. J. (1991). Social support and social networks as determinants of individual and marital outcomes. *Journal of Social and Personal Relationships*. 8 (4): 549 – 568.

Kalmijn, M. & Broese van Groenou, M. (2005). Differential effects of divorce on social integration. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(4): 455–476.

Kalmijn, M., & Monden, C. W.S. (2006). Are the negative effects of divorce on well-being dependent on marital quality? *Journal of Marriage and the Family*, 68:1197-1213.

Kana'iaupuni, S.M., Donato, K.M., Thompson-colón, T., Stainback, M. (2005). Counting on kin: Social networks, social support, and child health status. *Social Forces*. 83 (3): 1137-1164.

Kotchick, B.A., Dorsey, S. & Heller, T. (2005). Predictors of parenting among African American single mothers: Personal and contextual factors. *Journal of Marriage and Family* 67: 448–460.

Leseman, P. & Doolaard, S. (2008). *Versterking van het fundament*. GION, Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs.

Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.

Lesley, L.A. & Grady, K. (1985). Changes in mothers' social networks and social support following divorce. *Journal of Marriage and Family*, 47 (3): 663-673.

Matheny, K. B. & Curlette, W.L. (2010). A brief measure of coping resources. *The Journal of Individual Psychology*, 66 (4): 384 -407.

Maulik, P. K., Eaton, W. W. & Bradshaw, C. P. (2010). The effect of social networks and social support on mental health services use, following a life event, among the Baltimore Epidemiologic Catchment Area Cohort. *Journal of Behavioral Health Services & Research*. 38 (1): 29-50.

Melson, G. F., Ladd, G. W. & Hsu, H. (1993). Maternal support networks, maternal cognitions, and young children's social and cognitive development. *Child Development*. 64 (5): 1401 – 1417.

- Milardo, R.M. (1987). Changes of social networks of women and men following divorce. A review. *Journal of Family Issues*, 8 (1): 78-96.
- Molina, O. (2000). Stresses and strengths of working women in a divorce support group. *Journal of Divorce & Remarriage*, 33 (3): 145 - 158.
- Moran, P., Ghate, D. & Merwe, van der, A. (2004). *What works in parenting support? A review of the international evidence*. Policy Research Bureau.
- Morgan, J., Robinson, D. & Aldridge, J. (2005). Parenting stress and externalizing child behaviour. *Child and Family Social Work*, 7: 219-225.
- Moritsugu, J., Wong, F.W., & Grover Duffy, K. (2010). *Community psychology (4th edition)* Boston, MC: Pearson Education; Allyn & Bacon.
- Nys, K.(2008). *Ouders in perspectief. Theoretische onderbouwing en evaluatie van vraag- en perspectiefgericht opvoedingsondersteunend groepswork met maatschappelijk kwetsbare gezinnen*. Proefschrift aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen. Universiteit Leuven.
- Offer, S. & Schneider, B. (2007). Children's role in generating social capital. *Social Forces*, 85 (3): 1125-1142.
- Pallant, J. (2007). *SPSS Survival manual. A step by step guide to data analysis using SPSS for Windows*. Open University Press: Berkshire.
- Pierce, G., Sarason, B. & Sarason, I.(Eds.), (1996). *Handbook of social support and the family*. Plenum Press: New York and London.
- Poortman, A. R. (2000). Sex differences in the economic consequences of separation: A panel study of the Netherlands. *European Sociological Review*, 16: 367–383.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2008). *Versterken van de village. Preadvies over gezinnen en hun sociale omgeving*. Den Haag.
- Raeymaeckers, P., Dewilde, C., Snoeckx, L. & Mortelmans, D. (2008). Childcare strategies of divorced mothers in Europe: A comparative analysis. *European Sociological Review*, 24 (1): 115–131.

- Ravanera, Z.R. & Rajulton, F. (2010). Measuring social capital and its differentials by family structures. *Soc Indic Res*, 95:63–89.
- Rispens, J., Hermanns, J. & Meeus, W. (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Roberts, J. & Strayer, W. (1989). Children's empathy and role taking: Child and parental factors, and relations to prosocial behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 10 (2): 227-239.
- Roos, S., de Bucx, F., Geijer, M. (2011). Gezondheid en probleemgedrag van kinderen: de rol van ouders en bredere opvoedingsomgeving, in F. Bucx (eds.). *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland (197 – 222)*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Santelli, B., Turnbull, A. P., Marquis, J. G., & Lerner, E. P. (1995). Parent to parent programs: A unique form of mutual support. *Infants & Young Children*, 8(2), 48 – 64.
- Sarason, B. R., Sarason, I. G. & Pierce, G. (1990). *Social support: An interactional view*. New York: Wiley.
- Simons, R. L., Johnson, C., Conger, R. D. & Whitbeck, L. B. (1996). Parents and peer group as mediators of the effect of community structure on adolescent problem behavior. *American Journal of Community Psychology*. 24 (10): 145 – 171.
- Simons, R. L., Lorenz, F. O., Wu, C. & Conger, R. D. (1993). Social network and marital support as mediators and moderators of the impact of stress and depression on parental behavior. *Developmental Psychology*. 29 (2): 368 – 381.
- Suzuki, S. (2010). The effects of marital support, social network support and parenting stress on parenting: self-efficacy among young mothers in Japan. *Journal of Early Childhood Research* 8: 40 - 66.
- Terhell, E., Broese van Groenou, M. & Van Tilburg, T. (2001). Steun na scheiding: een kwestie van persoonlijkheid? *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 56: 166 – 176.
- Terhell, E., Broese van Groenou, M. & Van Tilburg, T. (2004). Network dynamics in the long-term period after divorce. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(6): 719–738.
- Thoits, P.A. (1995). Stress, coping, and social support processes: Where are we? What next? *Journal of Health and Social Behavior*, 35: 53-79.

Weinraub, M. & Wolfer, B. (1983). Effects of stress and social supports on mother-child interactions in single-and two-parent families. *Child Development*, 54: 1297 – 1311.

Wilcox, B. (1981). Social support, life stress and psychological adjustment: A test of the buffering hypothesis. *American Journal of Community Psychology*, 9 (4): 371-386.

Williams, K., & Dunne-Bryant, A. (2006). Divorce and adult psychological well-being: Clarifying the role of gender and child age. *Journal of Marriage and the Family*, 68: 1178-1196.

Wills, T. A., Weiss, R. L. & Patterson, G. R. (1974). A behavioral analysis of the determinants of marital satisfaction. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42 (6): 802 – 811.

Websites:

Allemaal Opvoeders: <http://www.allemaalopvoeders.nl/>, geraadpleegd woensdag 29 maart 2011.

Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport: <http://www.invoeringwmo.nl/content/wmo-het-kort>, geraadpleegd vrijdag 18 februari 2011.

Sociaal en Cultureel Planbureau:

http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2011/Gezinsrapport_2011, geraadpleegd 29 mei, 4 juni 2011.